www.dengekan.com

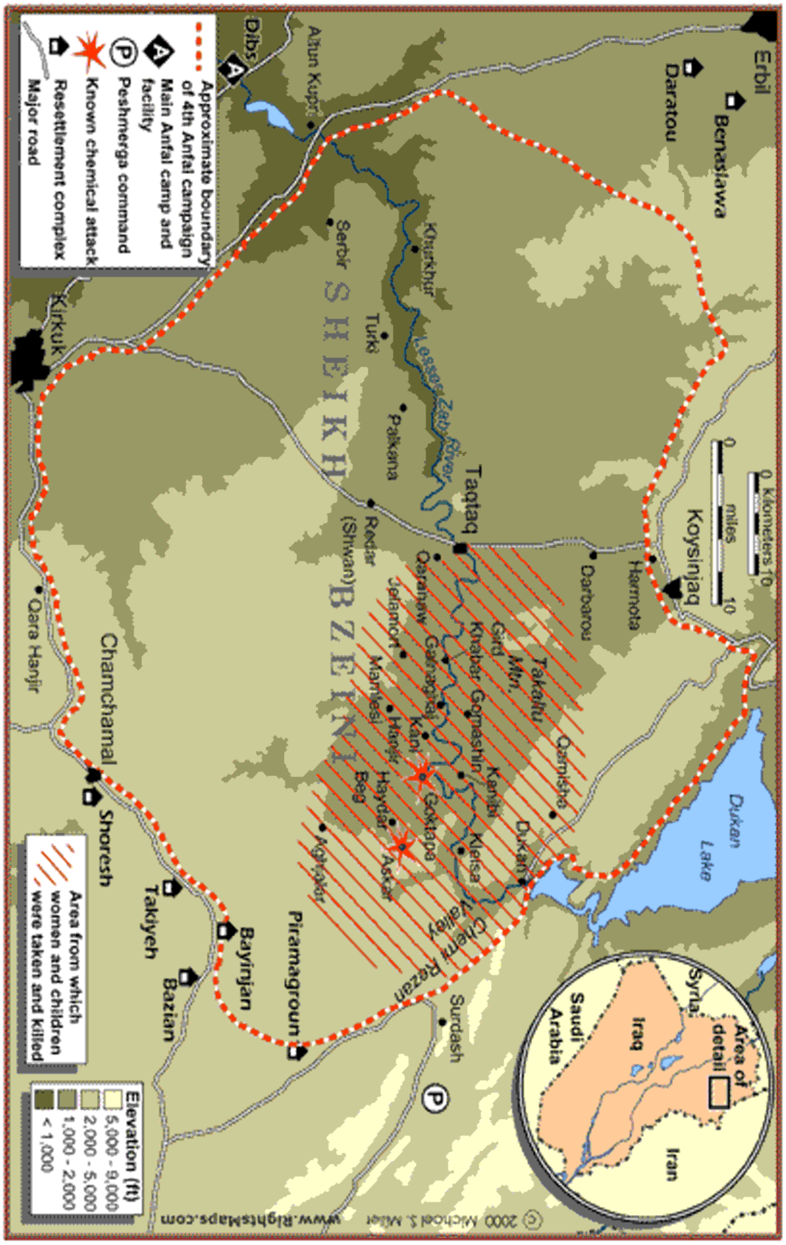

ئەنفال چوار: 3 - 8 ی مایس 1988

بەشی شەشەم

ئەنفالی چوار:

دۆڵـی زێـی بـچووك

3 ـ 8 ی مایسی 1988

"هەنـدێك كـوێر بـوون و هەنـدێك نەگەیشتنە گوندەكـەی ئێمـەو هـەر بـە ڕێگـاوە گیانیـان دەرچووو هەموو ڕەش داگەڕابوون"

ـ نەعیمە حەسەن قادری خەڵكی گڵناغاج، باسی ڕەوكردنی خەڵكی گوندی گۆپتەپەی دەراوسێیان دەكات لە كاتی كیمیابارانی ئەو گوندەدا لە 3 ی مایسی 1988دا.

لە پاش پەلامارە كوتوپڕە بەربڵاوەكەی گەرمیان ـ وا هیچ هەواڵێكیتر نیە دەربارەی ئەوەی كە چی ڕوویدابوو ـ ئەو هێزانەی *پێشمەرگە* كە لەوێ مابوونەوە بـەرەو بـاكوور ڕۆیشـتن. لـە هـەمان كاتیشـدا سـوپا خـۆی ئامـادە دەكـرد بـۆ بەرەنگاربوونەوەیان لەوێو دەزگای *ئستیخبارات*و *ئەمن* كەوتنە گەڕان بە شوێن ئەوانەدا كە دزەیان كردبووە شارۆچكەو كۆمەڵگاكانەوە، بۆ دەسگیركردنیان . لە 4 ی مایسدا بەڕێوەبەرێتی ئاسایشی گشتیی فەرمانێكی دەركرد كە هەموو ئەو

کەسانەی لە ناوچەی عەمەلیاتی یەکەم سێ ئەنفالدا لە لایەن سوپاوە گیراون بە دەسبەسەریی دەمێننەوە بۆ هەڵسەنگاندنی یەك بە یەکی حاڵەتەکان[1].

لە بەشی باکووری گەرمیاندا زۆر لە خەڵکەکە لەو داوە دەربازبوونو خۆیان کردبووە ناو قەرەباڵغیی کەس بە کەس نەبووی کەرکووكو شارۆچکە کوردنشینە بچووکەکانداو خۆیان تێکەڵی خەڵك کردبوو. بەڵام ئەوانی باشوور کەمتر ئەو هەلەیان بۆ ڕەخسا، چونکە لە هەر چوار لاوە بە هێزی سوپاو شاخو شارێی کۆنترۆڵکراو و ناوچەی دەشتایی بەعەرەبکراو دەوردرابوون، لە بەر ئەوە دەرفەتێکی ئەوتۆ نەبوو بۆ خۆدزینەوە لە دەست وەردیانو یاساوڵەکان. تەنها خەڵکێکی کەم توانییان ئەو کارە بکەن لە تووزخورماتوو و کۆمەڵگای سموودی لای کەلار (سموود: بە عەرەبی خۆڕاگرتن دەگەیەنێ). ئەوانەی کە گیرابوون بە گەورەترین کۆمەڵی بێسەروشوێنکردن دەژمێردرێن لە ماوەی پەلاماری ئەنفالدا. لە کاتێکدا کەوا ئەو نێرینانەی تەمەنیان 15 ـ 50 ساڵ بوو لە هەموو بەشەکانی گەرمیاندا بە شێوەیەکی ڕۆتینی بەکۆمەڵ تێداچوون، کەچی تەنها لە باشوور بێسەروشوێن کردنەکە ژمارەیەکی یەکجار بەرچاو ژنو منداڵی گرتەوەو، زۆربەشیان لە هەردوو هۆزی داودەو جافی ڕۆغزایی بوون. لەوەش ناچێ مەسەلەکە خێڵەکانیان بێتو لەو سۆنگەیەوە بێتو، وا دیارە هۆیەك لە ئارادا نیە وا لە ڕژێمی عێراق بکات کینەی تایبەتی بەرامبەر بەم دوو گرووپە لە دڵدا هەڵگرێ*. بێجگە لەمەش خەڵکی سەر بە هۆزی تر کە هەڵاتبوون یان پەڕەوازەی لای باشووری چەمی ئاوەسپی بوون بەر هەمان ڕەفتارو مامەڵە کەوتن. هیچ لێکدانەوەیەك یەکناگرێتەوە لە گەڵ دڕندەییو دەمارگرژیی لەڕادەبەدەری

---

[1] ئەوەی لەم بەڵگەنامەیەی خوارەوەدا هاتووە پاڵپشتە بۆ ئەو بۆچوونە، بڕوانە نووسراوی *ئەمنی* سلێمانی بۆ فەرمانگەی *ئەمنی* چەمچەماڵ: " تەواوی ئەو کەسانەی لەو شوێنانەدا خۆیان بە دەستەوە داوە کە شەڕی تێدا بەرپا بووە لە کاتی عەمەلیاتی ئەنفالی یەكو دوو و سێدا، دەبێ ڕەوانەی بەڕێوەبەرێتیەکانی ئاسایش بکرێن لە گەڵ ڕوونکردنەوەیەکی بارو هەڵوێستی سیاسیی هەریەکەیاندا بۆ جێبەجێ کردنی ئیجرائاتی پێویست (وشەیەك لێرەدا ناخوێنرێتەوە)". ڕاگەیاندنی ژمارە 2827 لە 4 ی مایسی 1988دا.

* لاموایە تیمەکەی میدڵ ئیست ووچ لێرەدا بەچاکی مەبەستی نەپێکابێت کەوا لەسەر بناغەی هۆزو خێڵ بۆچوونەکەی دانابێت. ڕاستە ئەم دوو شوێنە زیانی گەورەیان لێکەوت، بەڵام ناوچەکانی تریش بێبەش نەبوون لە دڕندەیی ڕژێمی عێراقو چۆنی بۆ بکرایە دەستی نەدەپاراست ـ و.

فەرماندەکانی سوپاو هەڵسوکەوتیان لە گەڵ گیراوەکان لە ماوەی چەند ڕۆژی گواستنەوەیاندا بۆ کەمپەکانی کۆکردنەوە، لە کاتێکدا کەوا هێشتا زیندووبوون. لەوێبوو کەوا دەزگاکانی *ئەمن و ئستیخبارات* جیایان کردنەوەو پاش پرسکردن بە بالاترینی دەسەڵاتەکان بڕیاری ئەوە دەدرا کەوا چی پێویستە بکرێت لەگەڵ هەرکەسێك لە بەندکراوەکاندا[2].

هیچ تیۆرییەك ناتوانێ بە تەواوی سەرنگومکردنی بەکۆمەڵی ژن و منداڵی باشووری گەرمیان ڕوونبکاتەوە، لەوانەیە لە بەشێکیدا ڕەنگدانەوەی ئەقڵیەتێکی تۆڵەکردنەوەی تێدا بەدیبکرێ بە هۆی ئەو بەرگریە توندەوە کە سوپا تووشی هات لە گوندەکانی ژێر دەسەڵاتی PUK دا وەك تازەشارو هۆمەربل و شێخ تەویل، چوونکە دانیشتوانی ئەم شوێنانەو خەڵکێکی زۆری تری وەك ئەمان تووشی نەهامەتیەکی بێئامان بوون، یان وەکو تر، تەواوی خەڵکی گوندەکان بەجارێ گسکیان لێدرا هەندێ خەڵکی بەتەمەنی لێبەدەر. بە نەبوونی سەرژمێریەکی هەمەلایەنەو تەواو زۆر زەحمەتە ژمارەی سەرجەمی ئەو کەسانە مەزەندە بکرێت کەوا لە ماوەی ئەنفالدا لەناوبران. بەڵام بە پێیکەمترین مەزەندە دەکرێ بڵێین لای کەمەکەی دە هەزار کورد تەنها لەم ناوچە بچووکەدا بێسەروشوێن کراون[3]. لە ناوچەیەکی بچووکی تریشدا شێوازێکی لەو جۆرە دووبارە بووەتەوە، ئەمەش لە

---

[2] ئەمە، سەرەڕای جەختکردن لە سەرشوێنی گرتنەکە، مایەی گرنگی پێدانێکی تایبەتی *ئەمن* بوو لە ئاڵوگۆڕی نامەو نووسراودا، بڕوانە لاپەڕە 180-182 ی سەرەوە. ئۆفیسی *ئەمنی* پارێزگای هەولێر بە پێویستی زانیوە پەنا باتە بەر دامودەزگاکانی *ئەمن* لە بارەی بۆچوونیانەوە کە چی بکرێت لەو کەسانەی لە ژێر دەستی ئەمدان، واتە ئۆفیسی *ئەمنی* پارێزگای هەولێر.

[3] ڕەسووڵ (لەناوبردنی گەلێك Destruction of a Nation)، وایدادەنێ کە لە ماوەی ئەنفالدا 200 گوند لەم کەرتەدا ڕووخێنراوە کەوا تێکڕا دانیشتووانی نزیکەی 35000 کەس بوون. بە پێی چاوپێکەوتنی زۆری میدڵ ئیست ووچ لەگەڵ دەربازبووانیدا، ڕێژەی بێسەروشوێن کردنی 30٪ پێدەچێت پەسەندو لەجێی خۆیدا بێت. میدڵ ئیست ووچ دەخوازێت کەوا سەرژمێرییەکی سەرتاپاگیر سازبکرێت بۆ ڕەخساندنی ئەژمارێکی وردی ئەو کەسانەی کەوا کوژراو یان سەرنگومکراون لە ئەنجامی ئەنفالدا.

کۆمەڵە گوندێکدا بوو بە سەر زێی بچووکەوە لە کاتی ئەنفالی چواردا و لە حەفتەی یەکەمی مایسی 1988دا.

لە پشتی شارۆچکەی چەمچەماڵەوە زەوییەکەی بە تیژی شۆڕدەبێتەوەو یەکسەر لە لای باکوورەوە دۆڵی پانو بەرینی زێی بچووک دێت، کە هێڵی سنووری نێوان هەردوو پارێزگای هەولێرو تەئمیم (کەرکووك) پێکدێنێت. (کورد بە رووبارەکە دەڵێن ئاوی دووکان، لە بەر ئەوەی لە بەنداوی سەر دەریاچەی دووکانەوە سەرچاوە دەگرێت)، ئێرە ئەو ناوچەیە بوو کە پەناگەیەکی کاتیی بەخشیە ئەو هێزانەی PUK، کەوا لە ئەنفالی سێ هەڵاتبوون. لە دەوروبەری 13 ی نیساندا *پێشمەرگەکانی* گەرمیان گەیشتنە ئەو باوەڕەی کە چیتر بەرگریکردن بێسوودە. ئەو ڕۆژە سەرکردایەتیی سەربازیی هێزی *پێشمەرگە* کۆبوونەوەیەکی نهێنییان لە تیلەکۆ کرد - دوو ڕۆژ دوای ئەوەی سوپا گوندەکەی سووتاند - و بڕیاریاندا پاشەکشەیەکی ڕێکوپێك بکەن. یەکەمجار بەرەو گوندی مەسۆیی بەرگەچ (ناحیەی سەنگاو) کشانەوە، پاشان لە 15 ی نیساندا بوون بە سێ ڕەتڵەوەو هەریەکەیان بوو بە بەرپرسی سەلامەتیی کۆمەڵێکی گەورەی ژنو منداڵ. دوو تاقمیان بەرەو ناوچەی ڕێدار (شوان)، لە باکووری ڕۆژئاوای چەمچەماڵەوە، کەوتنەڕێ.[4] ئەویتر بە ڕابەرایەتیی کرۆکە دەربازبووەکەی *مەڵبەندی* یەك بەرەو شارۆچکەی عەسکەر*,کە ماوەی چەند میلێك لە باشووری زێی بچووکەوە دوور بوو، ڕێیان گرتەبەر[5]. لە ساڵی 1988دا دۆڵی زێی بچووك هەندێ شارۆچکەی بچووکی کوردنشینی لەخۆ گرتبوو، لەوانە ناحیەکانی ئاغجەلەرو تەقتەقو ڕێدار، لە گەڵ چەند گوندێکی گەورەدا کە بایەخی خۆیان هەبوو لە ناوچەکەدا وەك عەسکەرو گۆپتەپە. دوورتریش لای باکوورەوە دەشتی کۆیە بە ئیحتیاتی نەوتە بەکارنەهاتووەکەیەوە, ئەو ناوەی گرتبۆوە, بۆ لای باکووری ڕۆژئاواشەوە شاری هەولێر بوو لەگەڵ ژمارەیەکی کەمی گوندەکانی دەشتی هەولێردا کەوا لە هێرشی

---

[4] ڕێدار شارۆچکەیەکە لە ناوەڕاستی ناحیەو ناوچەی هۆزی شواندا‌و هەردوو ناوەکە بە زۆریی لە جێی یەکتر بەکاردەهێنرێ.

* عەسکەر شارۆچکە نەبوو، گوندێکی گەورەو ناودار بوو ـ و.

[5] باسو خواسی پاشەکشەی PUK لەو چاوپێکەوتنانەی میدڵ ئیست وۆچەوە سەرچاوە دەگرێ کە لەگەڵ دوو فەرماندەی ئەوسای *پێشمەرگەدا* ئەنجامدراوە لە سلێمانیو کەلار، 28 و30 مارتی 1993.

بەهاری 1987 ی سوپادا بەرنەکەوتبوون. ئەمانە هەموو لەو کاتەدا بەشێك بوون لە ئامانجەکانی ئەنفالی چوار. لە لای باکوورو ڕۆژهەڵاتیشەوە عەمەلیاتەکە بە درێژایی لێواری ڕۆژئاوای دەریاچەی دووکاندا دەیگرتەوە تا کلکەی ئەمسەری زنجیرە چیای قەرەداخ.

لە کاتی دەستپێکردنی ئەنفالی چواردا ورەی سوپای عێراق لەوپەڕی بەرزیدا بوو. لە 17 ـ 18 ی نیساندا, عێراق لە دژە هێرشێکی وێرانکاریدا کە 10 هەزار کەسی دوژمنی لەناوبرد، نیمچە دوورگەی فاوی سەر کەنداوی فارسی گرتەوە، بەوەش ئابڕووی لە دەستچووی جەنگە هەشت ساڵیەکەی سەندەوەو زەمینەشی بۆ بەزینی یەکجارەکیی ئێران خۆشکرد [6].

★ ★ ★

[6] بڕوانە: Jupa and Dingeman, Gulf Wars, PP. 6-7

www.dengekan.com

هێرشی کیمیایی بۆ سەر گۆپتەپە و عەسکەر

گۆپتەپە* بە مانای " گردی سەوز" دێت لە تورکیدا ـ ئەو زمانەی کە هێشتا کاریگەریی بە ئاشکرا دیارە لە ویلایەتی مووسڵی سەر بە ئیمپراتۆریّتی عوسمانیی جاراندا. هەرچەندە تەواوی گوندەکە لە بنەڕەتدا بە قەد پاڵی گردەکەوە بوو، بەڵام هەندێ ماڵ لە دەشتێکی تەختایی خوار کەناری زێی بچووکدا نیشتەجێبوونەوە، ئەوە کاتەی گۆپتەپە لە ساڵی 1963دا لە سەروەختی ڕژێمی بەعسی یەکەمدا سووتا، پاش یەکەمین شەڕو پێکدادان لە ناو ئەو هەموو شەڕە توندانەی لە نێوان هێزەکانی حوکوومەتو *پێشمەرگەدا* ڕوویدەدا. ڕاستێکەی گۆپتەپە زیاتر شارۆچکەیەکی بچووك بوو لەوەی کە گوند بێتو لای کەمەکەی 300 ماڵو هەندێکیش دەڵێن 500 ماڵ دەبوو، بێجگە لەوەی کە قوتابخانەیەكو بنکەیەکی تەندروستیو دوو مزگەوتی سوننی مەزەبی تێدا بوو. کێڵگەکانی دەورووبەریشی بەرهەمێکی باشی لۆکەو گەنمو تووتنو گوڵەبەڕۆژەو پەتاتەو باینجانو بیبەرو پاقلەو بامیٚو ڕەزەترێو قەیسیو هەنجیرو شووتی هەبوو**، گۆپتەپە تەنانەت کارەباشی هەبوو، ئەگەرچی هێشتا ئافرەت هەر ئاوی بە کوڵی گوێدرێژ دەهێنا لە ڕووبارەکە.

گۆپتەپە دووچاری ستەمکارییەك بووبۆوە کە زۆربەی گوندەکانی ناوچە قەدەغەکراوەکان پێی ئاشنا بوون. لە خاڵێکی پشکنینی ناحیەی ئاغجەلەرەوە کە بە ئۆتۆمبیل نیو سەعات ڕێ بوو بە سەر ڕێگایەکی قیردا، سوپا کەم و زۆر ئابلۆوقەی ئابووریی سەپاندبوو و نەیدەهێشت هیچ جۆرە خۆراکێك بگاتە گوندەکانی ڕۆخی خوارووی زێی بچووك. لە ساڵی 1982 یان 1983داو لە دوای شەڕێکی سەختی نێوان هێزەکانی حوکوومەتو *پێشمەرگەدا*، گۆپتەپە زۆر دڕندانە بە هێزی ئاسمانیو تانكو هێزی زەمینیەوە پەلامار درا. لە نێو ئەوانەدا کە کوژران, ژنێکی

---

* گۆپتەپە، لە نووسینو نەخشەدا بە گۆکتەپە دەنووسرێت، وشەیەکی تورکیە و مانای گردی سەوز دەگەیەنێت. بەڵام کورد هەر بە گۆپتەپەی گۆدەکاتو دەنووسێت ـ و.

** دیسانەوە لێرەشدا هەر بە شێوەیەکی ڕۆمانسیانەو بە تێکەڵی لە بەرهەمە کشتوکاڵیەکان دەدوێ ـ و.

تەمەن چل‌و پێنج ساڵ بوو بە ناوی مریەم حوسێن، کە هەلیکۆپتەرێك تەقەی لێکردبوو. گۆپتەپە لە ڕۆژگاری مەلا مستەفای بارزانیەوە هەر *پێشمەرگەی* تێدابووە, لە پاش ساڵی 1984یشەوە گوندەکە بنکەیەکی گرنگی یەکێتیی نیشتمانیی کوردستانی گرتەخۆ. لەبەر ئەوە بەردەوام بۆردمان دەکراو ژنێك گێڕایەوە کە "ئێمە زۆربەی ژیانمان لە ژێرزەمیندا بە سەر دەبرد"، فەوزیە ژنێکی تەمەن شەست ساڵ بوو، کە پرسیاری ئەوەی لێکرا هەڵوێستی خەڵکەکە چۆن بوو بەرانبەر بە *پێشمەرگە*، بە دەم زەردەخەنەیەکەوەوە وتی "خەڵك *پێشمەرگەی* خۆش دەویست، ئەی خۆ کەس ڕقی لەخزم‌و خوێشی نابێت"و *پێشمەرگە* ئەوانی لە سوپاو *جاش* دەپاراست. ئەو ژنە بەردەوامبوو لە سەر قسەکەی‌و وتی "ئەڵبەتە ئەگەر *پێشمەرگە* نەبوایە ئەوان هەر بە چەقۆ دەیانکوشتین‌و زمانیان دەبڕین"[7].

ڕۆژی سێی مایسی 1988 ڕۆژێکی دلگیری بەهار بوو. دۆڵی زێ فەرشێکی سەوزی پۆشیبوو و گوڵ‌و گوڵزار لەو ناوەدا دابووی بەیەکدا. ڕەمەزان هێشتا مابووی‌و خەڵکی بەڕۆژووبوون, ژنانی گۆپتەپە نانیان دەکردو منداڵانیش لەنێو ئاوی دووکاندا شڵپە شڵپیان بوو. بە درێژایی مانگی نیسان گۆپتەپە *پێشمەرگەیەکی* زۆری بە خۆیەوە بینی دەهاتن‌و دەچوون، ماوەیەکی کورت لە گوند لایاندەدا نانیان دەخواردو هەواڵی تێکشکانی گەرمیان‌و قەرەداخیان پێبوو, شەو لەوێ دەمانەوەو پاشان دەڕۆیشتن. بەڵام هیچ شەڕێك لە گۆپتەپە خۆیدا نەبوو و ئێستا وا 10 ڕۆژ تێپەڕیوە بە سەر گوزەرکردنی دوا تاقمی جەنگاوەرانی کورددا لێرەوە.

ڕۆژ نزیکەی سەعاتێکی مابوو, لەناکاو گرمەی فڕۆکە بێدەنگیی ئەو دەمەو خۆراوا درنگەی شڵەقاند. عەبدولقادر عبداللە عەسکەری، پیاوێك بوو لە دوا دوایی شەستەکانی تەمەنیدا، کەمێك لەولای ماڵەکەیەوە بوو کە هاژەی فڕۆکەی هاتە بەر گوێ. هەموو کەس لەم بەشەی کوردستانی عێراقدا عەبدولقادرو بنەماڵە ناودارەکەی دەناسی. باوکی ئەم سەرۆك هۆزی قەڵاسێوکە بوو و سی‌و شەش گوندی

[7] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای باینجان، 18 ی مایسی 1992.

www.dengekan.com

ئەو هەردەو دەشتانەی دەوروپشتی ئاغجەلەر ملْکی بوون. لە سەروەختی مردنیدا ملْکەکانی ئەم پیرەمێردە هاتە سەرحەوت گوندو، ئەویش لە نێوان کوڕەکانیدا دابەشیکردو عەبدولقادر گۆپتەپەی درایەو وەك خۆی دەڵێ "من هەمیشە بەم دەستانەی خۆم کارم کردووەو قەت حەزم لە چەوساندنەوەی کەس نەکردووە"[8]. عەلیی براشی گوندی عەسکەری نزیکی وەرگرتو نازناوی عەسکەریی لەوەوە بۆ ماوەتەوە. کاتی خۆی عەلی فەرماندەیەکی پلە بەرزی PUKو جێمتمانەیەکی نزیکی جەلال تالەبانی بووە.

عەسکەر، کە بە پێیان سەعات و نیوێك لە گۆپتەپەوە دوورە، وا دیارە یەکەم ئامانجی فڕۆکەکان بووبێت لە 3ی مایسدا، بێگومان لەبەرئەوەی کە مەڵبەندی یەکی PUK لە پاشەکشەیدا لە گەرمیانەوە، دەیویست بنکەیەك لێرە دابنێ. پۆلێك فڕۆکەی میگ بە نزمی هەڵیانکوتا سەر گوند، کە ئەو دەمە پڕبوو لە *پێشمەرگە*، لەناکاو هەشت تلْپەی تەقینەوە پەیدابوو, بەدوایدا ستوونێك دووکەڵی سپی چوو بە ئاسمانداو بۆنێکی خۆشی نەعنای لێوە دەهات. لەو کاتەدا بای وەشتی* دەهات و بەرەو هەیدەر بەگ ڕایماڵی کە دوو میل لەولاترەوە بوو. وەختێ بارودۆخەکە ڕوونبووەوە دەرکەوت نۆ کەسی خەڵکی عەسکەر کوژراون. هەر ئەوکاتە *پێشمەرگەکانی* PUK ڕژانە ئەو ناوەو کەوتنە لێدانی دەرزیی ئەترۆپین لەو کەسانەی بەر گازەکە کەوتبوون[9].

عەسکەر لە گۆپتەپەوە دیارنەبوو, عەبدولقادریش هیچ ئاگایەکی لە مەسەلەکە نەبوو کاتێ کە سەری هەڵبڕی تەماشایکرد فڕۆکەکان نزیك دەبنەوە. "من ئەو کاتە هیچ بایەخێکم پێنەدا چوونکە گەلێ جار بۆردمان کرابووین، وامزانی هەروەکو جارانەو نەچووینە کونە تەیارەی بەر ماڵەکانمانەوەو کەس بایەخێکی ئەوتۆی بە فڕۆکەکان نەداو پێیان ڕاهاتبووین، بەڵام کە بۆردمانەکە دەستیپێکرد دەنگەکەی لە جارانی پێشوو جیاواز بوو وەك ئەوسا ناڵەی نەدەهات. من خۆم دووکەڵەکەم بینی بەرزبووەوە، یەکەمجار سپیو پاشان بۆر هەڵگەڕاو بە پەلە ڕامکرد"، بەڵام بای

---

[8] یاسای چاککردنی زەویوزاری ساڵی 1958 ئەم شێوازی ملْکایەتیەی لەناوبرد. بەڵام عەبدولقادر عبداللّٰه عەسکەری بە ڕەزامەندیی خەڵك هەر بە دەم سپییەکی کاریگەری گوندی گۆپتەپە مایەوە.

* بای وەشت: بەو بایە دەوترێ کە لە باشووری ڕۆژهەڵاتەوە هەڵدەکات ـ و.

[9] چاوپێکەوتنەکانی میدڵ ئیست وۆچ لە گەڵ دانیشتوانی عەسکەرو هەیدەر بەگدا، گوندی عەسکەر، 2 ی ئابی 1992.

وەشت دووکەڵەکەی بەرەورووی ئەم بردبوو، "پەنجا مەترێك ڕامکردو دواجار کەوتم و لە هۆش خۆم چووم. بۆنی دووکەڵەکە لە بۆنی دەنکە شقارتەیەك دەچوو کاتێ کە دایدەگیرسێنی". بۆمبارانەکە ڕێك لە کاتژمێر 5.45 ی دەمەو ئێوارەدا بوو، بە پێی قسەی نەسرینی بووکی عەبدولقادر کە ئافرەتێکی تەمەن چل ساڵی ژنی لەتیفی کوڕی بوو، کەوا کاتی خۆی مامۆستای قوتابخانە بووە، نەسرین بۆیە کاتەکەی بە وردی لەبیربوو چوونکە ماڵێکی خۆشگوزەران بوون و کاتژمێری قەد دیواریان هەبوو. نەسرین چوار فڕۆکەی ژماردبوو، ئەگەرچی هەندێکی تر لە خەڵکی گوند دەڵێن شەش بووەو هەندێك ئەوەشی دەخەنە سەر کە بۆ جاری دووەمیش شەش فڕۆکەکە گەڕاونەتەوە سەریان و بۆمبەکانیان بەرداوەتە خوارەوە. دووکەڵەکە، وەك نەسرین دەیگێڕایەوە سووربوو پاشان شین هەڵگەڕاو بۆنی سیری لێدەهات. شپرزەییو ترس و سام بەجارێ ئەو ناوەی گرتبووەوەو خەڵکی گوند هاواریان لێهەڵسابوو و بە هەموو لایەکدا ڕایاندەکردو بە بۆنەکە دەکەوتن، نەسرین ئامۆژگاریە گشتیەکانی *پێشمەرگەی* بیرکەوتبووەوە کە لە ڕووداوی پەلاماری کیمیاییدا وا چاکە بەرەو ڕووبار بڕۆیت و دەموچاوت بە پەڕۆی تەڕ داپۆشیت. بۆیە ئەمیش پڕیکردبوو بە کۆمەڵێ خاولیداو لەگەڵ حەوت منداڵیدا بەرەو ڕۆخی زێ ڕایان کردبوو، بەڵام کچە گەورەکەی کە لە لایەکی ترەوە ڕایکردبوو دواتر گیرابوو و بێسەروشوێن کرا. ئامۆژگاریی بەکارهێنانی خاولیی تەڕ ژیانی نەسرین و خێزانەکەی سەندەوە، هەرچەندە باکەش یەکڕاست گازەکەی بە سەر ڕووبارەکەدا برد بۆ ئەو شوێنەی ئەمان بۆی هەڵاتبوون تەنانەت بۆمبێکیش کەوتبووە ئاوەکەوەو سەر ئاوەکەی پڕکردبوو لە ماسیی تۆپیو[10].

ئێستا پەیکەرێکی ساکار لە سەر ترۆپکی "گردە سەوز" یادی ئەوانە دەکاتەوە کە لە هێرشە کیمیاییەکەی گۆپتەپەدا کوژران. دەربازبوان دەڵێن نزیکەی 300 لاشەیان ناشتووە، بەڵام دواتر PUK لیستێکی بە ناوی 154 کەسەوە دەرکردبوو

---

(10) چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، سلێمانی، 1 ی ئابی 1992.

www.dengekan.com

کەوا لەو پەلامارەدا کوژرابوون[11]. هەندێك لە خەڵکەکە هەر لە سەر کێڵگەو مەزراکانیان مردن لە کاتێکدا کە خەریکی کاروباری کشتوکاڵیان بوون، هەندێ لاشەش لە ڕووبارەکەدا دۆزرانەوە، پاشان چەند کەسێکی خەڵکی گوند بە بلدۆزەرێکی خواستەمەنی چاڵێکی قووڵیان لە بەردەمی ئەو مزگەوتەدا هەڵکەند کە سوپا لە هێرشێکی پێشتریدا ڕووخاندبووی‌و زۆر لاشەیان هەر ئەو شەوە شاردەوە. منەوەر یاسین، کە ئافرەتێك بوو لە سەرەتای شەستەکانی تەمەنیداو یارمەتی خەڵکەکەی دابوو بۆ ناشتنی کوژراوەکان، دەیوت "هەندێکیان دەموچاویان ڕەش هەڵگەڕابوو و بە دووکەڵ داپۆشرابوو، ئەوانیتر ئاسایی بوون بەڵام وشکبووبوون، من دایکێکم بینی مەمکی لە دەمی کۆرپەکەیدا بوو و لەو دۆخەدا ڕەقبووبوو"، چەند ڕۆژێك دواتر کە هێزی زەمینیی سوپا گۆپتەپەیان وێرانکرد تەرمەکانی تریان هەروا هاکەزایی بە کۆمەڵە خۆڵ داپۆشیبوو. هیچ ماوەو چارێکیتر نەبوو لەوە زیاتر، وەك ئەفسەرێك گێڕابوویەوە بۆ یەکێکی بنەماڵەی عەسکەری کە چووبوو بە دەم ڕووداوەکەوە، چونکە ئەو دەمە دنیا گەرم بووبوو و لاشەکان لەوەدا بووە بۆگەن بکەن و ئەگەر بە دانەپۆشراوی بەجێی بهێشتنایە لەوانە بوو کێشەو گرفتی تەندروستیی بخوڵقاندایە بۆ سەربازەکانی[12]. بەهەرحاڵ، ژمارەی تەواوی کوژراوەکان هەرچەند بووبێت، بەڵام قورسترین زیانی پەلامارێکی کیمیایی سەلمێنراو بوو، هەڵەبجەی لێبترازێ کە شەش حەفتە لەوەوبەر ڕوویدابوو.

★ ★ ★

خەڵکی دێهاتەکان دەگێڕنەوە کە دوابەدوای پەلامارەکەی گۆپتەپە، ئاوی زێ خێرا زیادیکرد، ئەوە فێڵێك بوو ڕژێم پێشتریش لە پەلامارەکانی تردا بەکاریدەهێناو کونی ئاوەکانی بەنداوی دووکانی دەکردەوە بۆ ڕێگەگرتن لە هەر

---

[11] ناوی 38 کەس لە دوو خێزان، لەوانی کە لە پەلامارەکەدا کوژراون، دراوە بە میدڵ ئیست ووچ، ئەمانە زیاد لە نیوەیان منداڵن. چاوپێکەوتن لەگەڵ عەبدولقادر عبدالله عەسکەری‌و دانیشتوانی دیکەی جارانی ناوچەکە، کۆمەڵگای دارەتوو و گوندی گۆپتەپە، 20 ی نیسان و 24 ی مایسی 1992.

[12] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، سلێمانی، 4 ی تەمووزی 1992. لە ئەنجامی هەندێك پەیوەندیی ڕەسمیدا، ئەم خزمە، کە وەك شارنشینێك ئەنفال زیانی پێنەگەیاندبوو، مۆڵەتی پێدرا لە پاش پەلامارە کیمیاییەکە بچێتەوە بۆ گۆپتەپە بۆ سۆراخکردنی کەسوکاری.

هەوڵدانێك بۆ پەڕینەوە لە ڕووبارەكە بە نیازی هەڵاتن و دەربازبوون. ئەو خەڵكەی لە گۆپتەپەو عەسكەرو هەیدەربەگ بەسەلامەتی دەرچوون بە گشت لایەكدا پەرش و بڵاوبوونەوە, هەندێك بەرەوخوار بۆ لای چەمچەماڵ ڕایانكرد بە هیوای دۆزینەوەی پەنایەك لە كۆمەڵگاكانی تەكیەو باینجان لە سەرجادەی سەرەكیی سلێمانی. هەندێكیتر بەرەو ڕۆژئاوا ملیان نا بە لاڕێو بزنەڕێكانداو بە شانی زێدا شۆڕبوونەوە بۆ ناوچەی شێخ بزێنی. زیاد لە پەنجا خێزانی خەڵكی عەسكەر لە بەیانیی 4 ی مایسدا لە لایەن ئەو هێزانەوە كە بە سەر جادەی سەرەكیدا دەهاتنە پێشەوە گیران و بە لۆری بەرەو ڕۆژهەڵات گوێزرانەوە بۆ كۆمەڵگای سووسێ.

عەبدولقادر پاش ئەوەی بە هۆی كاریگەریی كیمیاییەكەوە لە هۆش خۆی چووبوو، ئاگای لە هیچ شتێكی تر نەمابوو تا بەیانیی ڕۆژی ئاینده كە لە ژوورێكی نامۆدا بەخەبەر هاتبۆوە. ئەو كاتە دەنگێك هاتبووە بەرگوێی كەوا گەیشتووەتە گوندی ماملێسی كە نزیكەی پێنج میل لە ڕۆژئاوای گۆپتەپەوە بوو، چوونكە لەتیفی كوڕی بە بێهۆشی گەیاندبوویە ئێرە. لەو كاتەدا بۆنی سووتاویی دەهات كە تەماشای دەرەوەیان كرد ڕوانییان زۆربەی خانووەكانی ماملێسی گڕیان گرتووە، ئەوجا عەبدولقادرو لەتیف بە پەلە خۆیانكردە ناو ژێرزەمینێكداو لەوێدا ماوەی سێ ڕۆژو دوو شەو مانەوە تا لەناكاو دەركەی ژێرزەمینەكە درایە بەر دەسرێژی گوللەو ئەمانیش بە پەلەپرووزێ ڕایانكردە دەرەوەو تەماشایان كرد چوار زرێپۆشی نەفەرهەڵگرو ئیڤایەك و هێزێكی سەرباز بە فەرماندەیی ڕائیدێكی سوپا لەوێدان. بەمجۆرە پیرەمێردو كوڕەكەی خۆیان بەدەستەوەداو ڕاپێچكران.

هەر لەودەمەدا نەسرینی بووكی عەبدولقادرو حەوت منداڵەكەی بە دەم گریان و هاوارەوە پەنایان بردە بەر ئەشكەوتێك كەوا سی كەسی ئاوارەی گۆپتەپەو بیستی خەڵكی ماملێسیشی تێدا بوو، لەوێ لە كاتژمێر پێنجی بەیانیی 4 ی مایسدا چوونەدەرەوەو ڕوانییان هەلیكۆپتەر لای خوارەوە بە سەر دۆڵەكەدا دەسووڕێتەوە، هەندێك لە پیاوەكان دوربینیان پێبوو بێدەنگ تەماشایاندەكرد ئەو بەیانیە درەنگانێك هێزەكان چوونە ناو گۆپتەپەوە. ئەم باسوخواسە لە بەڵگەنامەكانی

www.dengekan.com

پەلاماری ئەنفالی چواری سوپادا ڕەنگدەداتەوەو وایان تۆمارکردووە کەوا هێزەکان کاتژمێر 5.30 ی سەرلەبەیانیی 4 ی مایس چوونەتە عەسکەرەوەو بەرەو باکوور بۆ گۆپتەپە پێشڕەوییان کردووە[13]. نەسرین و منداڵەکانی هەر کە هێزەکانیان بینی نزیك دەبنەوە، هەڵاتن بۆ ناو هەردەو چیاکان و بەختێکی باشیان هێنا چوونکە ماوەی دە ڕۆژ لەو ناوەدا بە سەری زیندوو مانەوەو لە دواییدا بە سەلامەتی گەیشتنە کۆمەڵگای تەکێ، بەڵام بووکێکی تریان کە فەهیمەی ناوبوو، بێبەخت بوو هێزەکان لە گوندی جەلەمۆرت گرتیان و بێسەروشوێن کرا. (سەرباری ئەمەش یەکێکی تری ئەو خێزانە کوڵۆڵ وماڵوێرانە کە منداڵێکی تەمەن سێ مانگ بوو بە ناوی ئاڤانەوە ، گرفتاری بەسەرهاتێکی وابوو کە مەسەلەی منداڵ فڕاندنەکەی سوپای ئەرجەنتینی وەبیرهێنایەوە لە سەردەمی "جەنگی پیس" ی ساڵانی 1970دا. ئاڤان لە هێرشە کیمیاییەکە ڕزگاریبوو، ئەگەرچی دایکیو براکانیو خوشکەکانی هەموو کوژران، چونکە *جاشێك* ئەم منداڵە شیرەخۆرەی لە بێشکە دەرهێنابوو و بردبووی بۆ ژنە بێمنداڵەکەی خۆی لە کۆیسنجق. دواجار منداڵەکە مامێکی وەریگرتبۆوە.)

★ ★ ★

داوی ئەنفال لە ڕۆژهەڵاتی تەقتەقدا

لێرەش وەکو گەرمیان، لەوەدەچێ هێزەکانی سوپا ستراتیجی گەمارۆدانی پەیڕەو کردبێت، چوونکە لە کاتی پەلاماردانی ناوچەی ئەنفالی چواردا لایکەمەکەی دە دوانزە ڕەتڵی جیاجیا لە چەند قۆڵێکەوەو لە یەك کاتدا هێرشیان کرد. بەش بەشی ڕاپۆرتە دەسنووسەکانی ئەنفالی چوار لە لایەن فەرماندەی فەیلەقی یەکەوە، فەریق ڕوکن سوڵتان هاشم، ئەوە دەردەخەن کەوا ڕەتڵی هێزەکان لە هەموو

[13] ڕاپۆرتی ڕۆژانەی دەسنووسی ژمارە 8184 ی مایسی 1988 لەلایەن (ناوەکەی ناخوێنرێتەوە) فەرماندەی فەیلەقی یەکەوە بۆ بارەگای عەمەلیاتی سەربازی.

قۆڵێکەوە لە گەڵ یەکەم گزنگی بەرەبەیانی 4 ی مایسدا داویانە بە سەر دۆڵی زێی بچووکدا، دوانزە سەعات دوای بۆردمانە کیمیاییەکەی عەسکەرو گۆپتەپە. بەشێکیان لە کۆیسنجقەوە پێشڕەوییان کرد بۆ گوندەکانی لێواری باکووری زێی بچووك، بەشێکی دیکەش لە ڕۆخی باشوورەوە مۆڵیان خواردو لە سووسێو چەمچەماڵەوە پێشڕەوییان کرد، دوو کاروانیش لە تەقتەقەوە دەرچوون، یەکێکیان بۆ باکوور ڕووەو کۆیسنجق ڕۆیشت و ئەویتریان لە زێ پەڕییەوە بۆ ناوچەی شێخ بزێنی.

زۆربەی ڕەتڵەکان ڕاپۆرتیان لە سەر بەرگرییەکی کەم و هاکەزایی داوە، بەڵام لە دوو شوێن *پێشمەرگە* شەڕی چاکیان کردووەو هێزەکانیان لە جێی خۆیاندا وەستاندووە، لە گەڵ ئەوەشدا کە بەردەوام ئاگری تۆپخانەو ڕۆکێت پاڵپشتی ئەم هێزانە بووە، سەرلەبەیانی 4 ی مایس فەریق ڕوکن هاشم ڕاپۆرتی لە سەر "بەرەنگاریی توند" داوە لە چیای تەکەڵتوو کەوا چەند میلێك لە باکووری ڕۆژهەڵاتی تەقتەقەوەیە، بەڵام لە ئێوارەی ئەو ڕۆژەدا شاخەکە "پاککرایەوە دوای کوشتنی نۆ کەسیان کە لاشەکانیان هەر لەو شوێنەدا بەجێماوە". لە دۆڵی سەخت و هەڵەتی چەمی ڕێزاندا، لە ڕۆژهەڵاتی گۆپتەپەوە، ئەو ڕەتڵەی لە سووسێوە بۆی چوو گوند بە گوند گرفت و تەگەرەی دەهاتە ڕێ "کاتژمێر 740 گەیشتە سوورقاوشان و بەرەنگاری تێکدەران بووەوە کە ژمارەیان 20 ـ 25 کەس دەبوو، کاتژمێر 900 توانی گوندەکانی عەودالان و کەلەباش بسووتێنێ پاش تێکشکاندنی بەرگری. کاتژمێر 945 گوندی تەلانی سووتاند لە پاش تێکشکاندنی بەرگریی چوار تاقم لە تێکدەران کە هەریەکەیان دە کەس دەبوون" ئەم بەرگریانە بە ڕادەیەك بوون کەوا جەنەراڵ هاشم بە پێویستی بزانێ داوای یارمەتیی زیاد لە 700 کەس لە هێزەکانی *ئەمن* بکات کە بە هەلیکۆپتەر لە سلێمانییەوە گوێزرانەوە[14].

---

[14] ڕاپۆرتی دەسنووسی مەیدانیی ڕۆژانە لە لایەن فەرمانەدەی فەیلەقی یەکەوە بۆ بارەگای عەمەلیاتی سەربازیی ژمارە 8179/19، کاتژمێر 0500، 5 ی مایسی 1988.

www.dengekan.com

بۆ دواینیوەڕۆیەکی درەنگی 4 ی مایس دۆڵی چەمی ڕێزان کپ و بێدەنگ بووەوە[15]. ڕۆژی دواتر تەنها ناوبەناو لە گۆپتەپەو ئەوبەری ئاو لە گۆمەشین کەمێك شەڕە تفەنگی تێدابوو، لە 6 ی مایسدا تەواوی ناوچەکە لە لایەن سوپاوە کۆنترۆڵ کرا، دوو ڕۆژ دوای ئەوە یەکەکان بە لێواری دەریاچەی دووکاندا بەرەوژوور هەڵکشان و بە دەم ڕێوە هەرچیەکیان تووش بووایە دەیانسووتاند، لە 8 ی مایسدا ئەنفالی چوار تەواوبوو.

بە درێژایی زێی بچووکدا ئەمبەرو ئەوبەر بە تەواوی وێرانکرا، ئەوانی لای باکوور کەمتر ڕێگای دەربازبوونیان بۆ ڕەخساو زۆر بە خراپی بەرکەوتن و نزیکەی 1680 کەس ناونووسکراوە کە بێسەروشوێن کراون لە شەش گوندی گەورەی کلێسە، بۆگد، کانی بی، قزڵوو، کانی هەنجیر، گۆمە شین. زۆر لە خەڵکەکەی گوندەکانی کەناری باشوور، وەك نەسرین و منداڵەکانی بە سەلامەتی گەیشتنە کۆمەڵگاکان، هەرچەندە ئەوانەی کە لەناوچوون کارەساتێکی سامناك بوو، نزیکەی 500 کەس تەنها لە گۆپتەپە مەزەندە دەکرێ سەرنگوم بووبێتن و سەدانی تریش لە گوندەکانی وەك گڵناغاج، گردخەبەر، جەلەمۆرت، قەسرۆك و قامیشە سۆراخیان نەما[16]. ڕاپۆرتێکی مەیدانیی ڕۆژانە کە لە لایەن فەیلەقی یەکەوە دەردەچوو، بۆ ڕۆژی 6 ی مایس مەزەندەی ئەوە دەکات کە ژمارەیەکی زۆر لەو خەڵکە ژن و منداڵ بوون، ڕاپۆرتەکە هەروەها تێبینی ئەوەی داوە کە ئەوانەی ئەو ڕۆژە لە نزیك تەقتەق خۆیان بە دەستەوە داوە 60 پیاو, 129 ئافرەت و 396 منداڵ بوون, بێجگە لە 37 تێکدەر[17].

---

[15] ڕاپۆرتی دەسنووسی ڕۆژانەی ژمارە 8276 لە فەرماندەی فەیلەقی یەکەوە بۆ بارەگای عەمەلیاتی سەربازی، 6 ی مایسی 1988.

[16] ئەمانە تەنها ئەو گوندنشینە دەربازبووانەن کە میدڵ ئیست وۆچ توانیویەتی چاوپێکەوتنیان لەگەڵدا بکات. بە پێی ڕەسووڵ اواتە کتێبەکەی شۆڕش ڕەسووڵ, لەناوبردنی میللەتێك ـ وا) حەفتاو پێنج گوند لە ناحیەی ئاغجەلەر لە ماوەی ئەنفالی چوارەمدا وێرانکراوە، لەگەڵ بیست وچوار گوندی سەر بە ناحیەی مەرکەزی کۆیە، پەنجا و دووی ناحیەی تەقتەق و شەست و یەکی ناحیەی ڕێدار. بەڵگەنامە سەربازییەکانیش باس لە 138 گوند دەکەن کە "سوتێنراون و ڕووخێنراون و پاکتاوکراون" لە ماوەی ئەنفالی چواردا، لێرەشدا هەروەکو حاڵەتی ئەنفالی سێ ئەم لیستانە زۆربەی ئەو گوندانە دەگرێتەوە کە دەربازبوانی ڕاپۆرتی بێسەروشوێنکراوە مەدەنیەکانیان داوەتە میدڵ ئیست وۆچ.

[17] ڕاپۆرتی دەسنووسی ڕۆژانە ژمارە 8280 ی 6 ی مایسی 1988 لە فەرماندەی فەیلەقی یەکەوە بۆ عەمەلیاتی سوپا.

ئەو خەڵکەی کەوا لە باکووری ڕووبارەکەوە دەژیان هیچ ڕێگەیەکیان نەبوو هەواڵی پەلامارە کیمیاییەکەی گۆپتەپەیان پێبگات، چوونکە هێزەکانی سوپا ئەو قەیاغەیان لەکارخستبوو کە گوندنشینان بەکاریان دەهێنا بۆ ڕاکێشانی کەلەکەکانیان لە پەڕینەوەدا، بەڵام هەڵاتنی پڕ لە ترس و تۆقینی دەربازبوان، کە زۆریان کوێربووبوون یان بە ڕێگاوە دەمردن، خەڵکی گوندەکانی باشووری زێی لەو ڕاستیە ئاگادارکردەوە کە ئێستا وا ئەنفالیان پێگەیشتووە, هەندێك هەر ئەوەندە هەواڵی گۆپتەپەیان بیست هەڵاتن و هەندێکیش هەر لە شوێنی خۆیان مانەوە. پاش کیمیابارانەکەی ئەو ئێوارەیە لە نیوەشەودا خەڵکێك کە لە "بۆنی سێو" ڕزگاریان بووبوو گەیشتنە گوندی داربەڕوو، کە بە پێیان سەعات و نیوێك لە ڕۆژئاوای گۆپتەپەوە بوو، لەگەڵ ئەوەشدا خەڵکی داربەڕوو پێدەچوو هەستیان بە گەرماوگەرمیی ئەو مەترسیە نەکردبێت و ئەو شەوە هەر لە جێی خۆیاندا مابوونەوە, بۆ کاتژمێر 10 ی سەرلەبەیانیی ڕۆژی دوایی کاتێ بە خۆیانیان زانی *جاش* و هێزی سوپای نیزامی کە لە تەقتەقەوە هاتبوون چواردەوریان گرتن، فڕۆکە بە ڕاسەرەوە بۆردمانی دەکردو هەلیکۆپتەریش فڕوهووڕی بوو بە سەر دێداو بە بڵندگۆ جاڕیاندەدا: "وەرنە دەرەوە، لێبووردنی گشتیتان بۆ دەرچووە "، بەمجۆرە خەڵکی گوند دەسگیرکران و لە ئیڤایان بارکردن و ڕەوانە کران, ماڵ و خانووشیان گڕی تێبەردرا[18].

لە نیوەشەودا بەشێکی تری دەربازبووانی گۆپتەپە لایاندابووە گردخەبەر، کە گوندێکی ناوچەی شێخ بزێنی بوو، خەڵك لێرە پێشتر هەستیان کردبوو کە دەقەومێت و هەندێك لە پیاوان لە ترسا ژن و منداڵیان ناردبوو بۆ شارۆچکەکان و خۆشیان پەنایان بردبووە بەر ئەشکەوتی هەردەو چیاکانی دەوروپشتیان. هەروەك لە گەرمیان ڕوویدا لێرەش هەمان بەڵێنی ساختەی لێبووردن دەدرا بەوانەی خۆیان

[18] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆیسنجق، 22 ی نیسانی 1992. ئەم شایەتە ناوی یانزە کەسی لە پیاوە بێسەروشوێنەکانی گوندی داربەڕووی لابوو.

www.dengekan.com

بەدەستەوە دەدەن، لە لایەن قاسم ئاغاوە، کە *موستەشارێکی* یەکەڵە چاوی خەڵکی کۆیسنجق بوو و خەڵك بە" *قاسمە کوڕ*"* ناویان دەبرد. بە هۆی ئەم فێڵەوە هێزەکانی قاسم ئاغا دوو سەد پیاویان گرت، لەوانەی کە لە گردخەبەرو دەوروبەری هەڵاتبوون، بەڵام هەندێکی تر هێشتا هەر لە گردخەبەردا مابوونەوە کاتێ کە ڕزگاربووەکانی گۆپتەپە گەیشتن، بۆ ڕۆژی ئایندە لە تاریك و ڕوونی بەرەبەیاندا لەناو گونددا کۆبوونەوە بۆ ئەوەی بڕیار بدەن چیبکەن. هەندێك لە گەنجەکان بڕیاریاندا چارەنووسی خۆیان ببەستن بە *پێشمەرگەوەو* بچنە شاخ و وادیارە هەندێك بەم ڕێگەیە ڕزگاریان بوو، بەڵام زۆربەی خەڵکەکە وایبۆچوون کەوا هیچ چارێکیتر نیە لە خۆبەدەستەوەدان بەولاوە. بەم ڕەنگە ئەو بەیانیە بەرەو گوندی قامیشە ڕێگەیان گرتەبەر، چوونکە دەیانزانی کە سوپا لەوێیەو لەوە دەترسان نەوەك ئەمانیش کیمیاییان بە سەردا بکرێت. خەڵکەکە بە نۆ عەرەبانەی تراکتۆر دەرچوون و دوو سەعاتی برد تا گەیشتنە قامیشە. لەوەدەچێ سوپا بە تاکتیك قامیشەی دیاری کردبێت کە هەمان ڕۆڵی گوندەکانی وەك ملەسوورەو ئەلیاوای گەرمیان ببینێت، وەك سەنتەرێکی کۆکردنەوە بۆ ئەوەی گوندنشینە هەڵاتووەکانی بۆ ڕابدەن. ئاوارەکانی گردخەبەر سەیریان کرد قامیشە هێزێکی *جاشی* تێدایە بە فەرماندەیی *موستەشارێك* کە ناوی بورهان شوانی بوو، هەروەها هێزی نیزامیی سوپاشی تێدابوو لە گەڵ هێزێکی کۆماندۆی بەرگ بەڵەکدا (*مەغاویر*)*. پیرەمێردێکی دانیشتووی گردخەبەر دەیوت "سوپا تەقەیان بە سەر خەڵکەکەدا دەکرد بۆ ئەوەی زیاتر بیانترسێنن و، بگرە لەگەڵ خەڵکی پیرو بەتەمەنیشدا بێبەزەیی بوون"[19]. پیاوێکی خەڵکی گردخەبەر بە ڕواڵەت خەڵکی نزیکەی شەش حەوت گوندی ناسیبۆوە کە لەوێ گیردرابوون، ئەفسەرێکی سوپا کە دوو ئەستێرەی لە سەر شان بوو (مولازمی یەکەم) دەیپشکنین و "پارەو گوارەی ئاڵتوون و هەموو شتێکی" لێدەسەندن، هەروەها ناسنامەکانیشیان لێسەندن و هەرگیز بۆیان نەگێڕانەوە. پێدەچێت سوپا هەندێ ئیجرائاتی جیاوازی پەیڕەوکردبێت لە

---

* لە دەقە ئینگلیزیەکەشدا هەربە کوردیەو بەم شێوەیە هاتووە ـ و.

* لە دەقەکەشدا هەر بەو شێوەیە هاتووە (Maghawir) , مەغاویر یەکەی تایبەتی سوپای عێراق بوو مەشقکردنیشیان جیابوو و ئەرکی سەربازیی تایبەتیان پێدەسپێردرا ـ و.

(19) چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، تەقتەق، 24 ی نیسانی 1992.

پـەلاماردانی جەلەمۆرتـدا، کـە گونـدێکی تـری ناوچـەی شـێخ بزێنـی بـوو و مـاوەی چـەند میلێـك دەکەوتـە خـوار گردخەبـەرەوە، هێزەکـان تـا 6 ی مـایس نەگەیشـتنە جەلەمۆرت، بەڵام خەڵکەکەی کە دەنگوباسی بۆمبارانی گۆپتەپەیان لـە *پێشـمەرگەی* هەڵاتووەوە بیست، هـەڵاتن بـۆ شـاخ و لەگـەڵ سـەدان و بگـرە ڕەنگـە هـەزارانیش لـە خـەڵکی ئـاوارە خۆیـان لـە ئەشـکەوت و بندارەکانـدا شـاردەوە، بـەڵام هـەر زوو سـوپا ئابلۆوقـەی دان و کەوتنـە تەقـەکردن لێیـان و دوو پیاویـان کوشـت و ئـەوانیتر خێـرا هاتنـە دەرەوەو دەسـتیان بـەرزکردەوە. هێزەکـە هـەر لەوێـدا ژن و پیاویـان لـە یـەك دابـڕیو خەڵکەکـەی جەلـەمۆرتیان دایـە بـەر بـۆ گوندەکـەی خۆیـان، لێـرەش وەکـو قامیشە پارەو نەختینەو ناسنامەیان لە هـەموو کەسـێك سـەند، لـە هـەمان کاتیشـدا *جاش* و سەربازەکانی تـر ماڵـەکانیان پـاك تـاڵانکردن، لـەو سـاتەدا کـە بڕێـك خـانوو ئاگری تێبەردرابوو و هەندێکی کۆنکریتیش شۆفڵیان لە سـەر بـوو تـەختی دەکـردن، سـێ ئۆتـۆمبێلی بارهـەڵگری سـەربازیش لـەو نزیکانـەوە وەسـتابوون، دیمـەنی تاڵانوبڕۆکەش هێندە ناقۆڵاو دزێو بوو کە جاشێك لە تاوا خۆی پێنەگیراو بە دەنگی بەرز نـاڕەزایی دەربـڕی، بـەڵام ئەفسـەرێکی سـوپا بـە تووڕەییـەوە پیایـدا هەڵشـاخاو وتی: "ئەمانە بۆ کوشتن دەبرێن و ناتوانن پارەو زێڕ لەگەڵ خۆیـان ببـەن، چوونکە قانوونی دەوڵەت دەڵێ دەبێ ئەمانە لەناودرێن". لەم کاتەدا فەرمانـدەی ئـەو هێـزەی *جاش* هات بە سەرداو *جاشە* یاخیبووەکەی چەککردو پێیوت: "ئەمە یاسای دەوڵـەتی ئێمەیەو تۆ ناتوانیت هیچ شتێك بکەیت"[20].

ئەوجا لـە جەلـەمۆرت هـەر لـە کـاتی گرتنیانـدا ژن و پیـاو لـێکتر جیاکرانـەوەو چـاوەڕێی سـەنتەری کۆکردنـەوەیان نـەکرد ئـەو کـارە ئـەنجام بـدات، ئـەم کـارە لـە گڵناغـاجیش دووبـارە بـووەوە (ئەگەرچـی دواجـار ژنـی شـووکردوویان لەگـەڵ مێردەکانیـان نـارد)، بـەڵام لـە قـەرەناو کـە لـە نزیـك شارۆچـکەی تەقتەقدایـە، ژنەکانیان هێشتەوەو کەس نازانێ لە بەر چ هۆیەك بوو. پیرەژنێکی خەڵکی قـەرەناو

---

[20] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، هەولێر، 23 ی نیسانی 1992.

www.dengekan.com

بە میدڵ ئیست ووچی وتووە کەوا "ئەفسەرەکانی سوپا هەموو پیاوەکانیان بردو ئێمەشیان تا دوو ڕۆژ لە گوندا گلدایەوە، ئێمە نەماندەتوانی نە نان بخۆین و نە هیچ شتێ بکەین، تەنها لە ڕیزێکی گەورەدا دانیشتبووین، کاتێ کە لە ناو گوندا چاوەڕێمان دەکرد *جاش* و سەرباز سەرپاك ماڵەکانیان سووتاند"[21]. لە پاش ئەو دوو ڕۆژە ژنەکانی قەرەناو بە پاسی سەربازی بران بۆ چەمچەماڵ و لەوێ لە سەر شەقامەکان هەڵیانڕشتن. "لە سەربازەکانم پرسی بۆچی ئا بەم جۆرە لەم شارەدا بەجێمان دەهێڵن، کە کەسی تێدا ناناسین، لە وەڵامدا وتیان ئێوە زۆر خۆشبەختن کە لێرە وازتان لێهێنراوە، پیاوەکانتان هەموو ڕەوانەی دۆزەخ کران".

لە لای باکووری زێی بچووکەوە هەمان شت بە زۆری دووبارە بووبۆوەو ئەو ڕەتڵەی لە کۆیەوە دەرچوو گوند بە گوندی دەگرت و وێرانیدەکرد، بۆ نموونە گوندەکانی گۆمەشین و کلێسە کەوا کەوتبوونە سەر ڕۆخی باکووری زێ، ڕێك بەرانبەری گۆپتەپە. لە 4 ی مایسدا ئەنفال گەیشتە کلێسە، واتە ڕۆژێك دوای کیمیابارانەکە، ئێرەش وەك گۆمەشین بنکەیەکی PUK ی تێدابوو و بەردەوام *پێشمەرگەی* زۆری لێبوو، ژنێك لێرە وایلێکدەدایەوە کە "ڕۆحی ئێمە لە مێشکی ئەواندا بوو". زۆربەی خەڵکەکە دوو ساڵ پێش ئەنفال لە کلێسە دەرچووبوون و خانووی تازەیان لە سەر زێ دروستکردبوو، لە شوێنێکی تەنگەبەری گەلیی ئاسادا، ئەوان بەم شوێنەیان دەوت قوڵتی کارێز "واتە چاڵی جۆگەلەی ژێر زەوی". ئا لێرەدا بوو کە ئەنفال بەرۆکی گرتن و پاش هەوڵدان و پەلەقاژەیەکی کەمخایەن بۆ خۆشاردنەوە لە ئەشکەوتی چیاکاندا سەرجەم هەر هەموویان بەکۆمەڵ گیران و بێسەروشوێن کران.

لە ئۆکتۆبەری 1986دا گۆمەشین و قزڵووی دەراوسێی ڕق و توورەییەکی بێئەندازەی ڕژێمیان ورووژاند، کاتێ کە تاقمێك پاسداری ئێرانی بەم دوو گوندەدا گوزەریان کرد، لە ئەنجامدانی هەڵمەتێکی نائاساییدا لە سنوورەوە. پاش ماوەیەکی کەم فڕۆکە گۆمەشینیان دایە بەر مووشەك و خەڵکەکە بە تۆڵەکردنەوەیان لەقەڵەم دا. پارچە مووشەکێك بەر ژنێك کەوت ناوی ئایشە بوو لە کارێزەکەوە ئاوی دەهێناو دەسبەجێ کوشتی. یەکێکیتر دیواری ماڵێکی کون کردو ژنێکی بە ناوی هاجەرو

---

[21] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای باینجان، 18 ی مایسی 1992.

منداڵە تەمەن هەژدە مانگەکەی برینـدار کـرد، لەبـەر ئـەوەی ئۆتۆمبیـل نـەبوو بیانگەیەننە نەخۆشخانەو برینەکانیان تیماربکەن هەردوکیان پاش چەند سەعاتێك مردن.

ئـەو *پێشمەرگانەی* لـە تێکشکانەکەی باشووردا هـەڵاتبوون, لـە ڕۆژانـی پـێش ئەنفالی چواردا لە گۆمەشین یەکیانگرتەوە. کوڕێکی هـەرزەکاری خـەڵکی گۆمەشـین، کـە لـەو دەمـەدا تەمـەنی سـیانزە سـاڵ بـوو، مەزەنـدەی 200 ـ 300 *پێشمەرگەی* دەکرد کە لە سەرەتای مایسدا لەو نـاوەدا بـوون. ڕۆژێـك دوای هێرشـە کیمیاییەکـەی گۆپتەپە بڕیاریانـدابوو بـڕۆن بـۆ ئێـران و تراکتـۆری گوندنشـینەکانیان گرتبـوو بـۆ گواستنەوە، خەڵکی گۆمەشین دەستەودامێنیان بوون و زۆریان لێپاڕانەوە واز بێنن و تاقـە ئـامرازی دەرچـوونیان لـە دەسـت نەکەنـەوە، بـەڵام *پێشـمەرگە* گوێیـان بـە نارەزاییـان نـەدا. بەهـەرحاڵ, دەمەوبـەیان تراکتۆرەکـان بـە بـەتاڵی لەگـەڵ شۆفێرەکانیان گەڕانەوەو خەڵکی گوند پێیان هەڵاتن بەرەو لای کۆیـە [22]. بـۆ ڕۆژی دوایـی فڕۆکـەو هێـزی زەمینیـی عێـراق پـەلاماری گۆمەشـینیان دا، گـەلێ کـەس لەخەڵکی گوند لە کاتی ڕاکردندا گیران و سەرنگوم کران. شایەتێك دەگێڕێتەوە کەوا 115 کەس لە خەڵکی گۆمەشـین "*ئـەنفالکراون*", یـەکێکیتر ئـەو ژمارەیـە بـە 130 دادەنێت[23]. لە 6 ی مایسدا فەیلەقی یەك ڕاپۆرتی داوە کە گوندەکانی گۆمەشـین و گردخەبەرو زنجیرە گوندێکی تریش هەموو تەختی زەوی کران[24].

---

[22] وەك چەمچەماڵ لە ئەنفالی سێدا، کۆیەش بوو بە ئامـانجی مـاڵ بـە مـاڵ پشـکنینێکی تونـد بـۆ دۆزینەوەی دەربازبوانی ئەنفالی چوار، زۆر خەڵك لە ئەنجامی ئەم پشکنینەی *ئەمندا* شوێنبزر بوون.

[23] چاوپێکەوتنەکانی میدڵ ئیست ووچ، هەولێر، 7و8 ی تەمووزی 1992.

[24] ڕاپۆرتی دەسنووسی ڕۆژانە ژمارە : 8276 لەفەرماندەی فەیلەقی یەکەوە بۆ بارەگای عەمەلیاتی سوپا، 6 ی مایسی 1988. وا دیارە ئەم قۆناخەی ئـەنفالیش هەنـدێ خـەڵکی لـووش کـردووە کـە مەبەست و نیشانی ڕاستەوخۆ نەبوون. مەسەلەیەکی سـەیر و سـەرنجڕاکێش بـە سەرشـۆفێرێك و دوو کۆڵکێشدا هاتووە، کەوا یەکێکیان بیست و پێنج ساڵ پۆلیسی عێراق بووە و ناوی خەسرەو خـدر سەعید بووە لە شارۆچکەی کۆیە، پێدەچێت لە سەرەتای مایسدا بووبێت کە ئەمانە هەرسێکیان لـە بازاڕدا بوون و *ئەمنێك* و سێ *جاشی* قاسم ئاغا لێیـان چـوونەتە پێشـەوەو فـەرمانیان پێکـردوون لـە گەڵیاندا بڕۆن و لە ڕێگا پێیان وتوون کەوا هەندێ کەلوپەلیان هەیـە بیگوێزنـەوە. خێزانـی خەسـرەو

www.dengekan.com

★ ★ ★

ناوچەی شوان

لە کاتێکدا کە ناوچەی ڕۆژهەڵاتی تەقتەق بەمجۆرە وێرانکرا، یەکەکانی تری سوپا بەرەو ناحیەی شوان (ڕێدار) وەرچەرخان کەوا کەمێك لای ڕۆژئاواوە بوو. لێرەش دیسانەوە تاقمە *جاشەکەی* کەوا *موستەشاری* کورتەبنەو تێکسمڕاو قاسم ئاغای کۆیە فەرماندەیان بوو یارمەتیدەرو پشتیوان بوون. شارۆچکە بچووکەکەی شوان خۆی لە بەهاری 1987دا ڕووخێنرابوو و لەو حەفتا گوندەی سەر بەم ناحیەیە بوون لەپاکتاوکردنی ئەو بەهارەدا زۆریان تەختی زەوی کران و دانیشتوانیان لە هەردوو کۆمەڵگای تازە دروستکراوی دارەتوو و بنەسڵاوەدا لە کەناری باشووری شاری هەولێردا سەرلەنوێ نیشتەجێ کرانەوە.

کە بەرەو ڕۆژئاوا بڕۆیت زەویەکە زیاتر بەرەو تەختایی دەچێت و هەردەو هەڵەت کەمدەبێتەوە، لێرەوە دۆڵی زێی بچووك پان دەبێتەوە، ئەگەرچی هێشتا هەر

خدر سەعید دواتر بیستوویانە کە هەرسێکیان براون بۆ گوندی کانی بی، ڕێک بەرانبەر بە گۆپتەپە لەمبەری زێ‌وە. سێ ڕۆژ دوای ئەوە خێزانی پۆلیسی پێشوو نامەیەکیان لە پاسەوانێکی سەربازگەی تۆپزاواوە پێگەیشتووە کەوا خەسرەو گیراوە. [ڕۆڵی سەرەکیو یەکلاکەرەوەی تۆپزاوا لە ئەنفالدا بە دوور و درێژی لەمەودوا لە لاپەڕەکانی 281 ـ 291 داباس دەکرێ]. لێرە بەدواوە خێزانەکە نەیاندەوێرا نزیکی دەسەڵاتداران بکەون لە ترسی ئەوەی نەوەك ئەمانیش سەرنگوم بکەن، ئەمە دوا هەوڵ بوو لە بارەی ئەو سێ کەسەوە دەستکەوت، کە وەك بڵێی فوویان لێکراو نەمان.

پاشان لە کانوونی دووەمی ساڵی 1992دا ئاگادارکرانەوە کەوا ناوی خەسرەو خدر سەعید لە بەڵگەنامەیەکدا دەرکەوتووە کە بە دیواری مزگەوتێکی ناو شاری هەولێردا هەڵواسراوە، پەڕە کاغەزەکە تومەز فەرمانێکە لە *ئەمنی* هەولێرەوە نێردراوە بۆ مەیتخانەی نەخۆشخانەی کۆماریی ئەو شارە، نووسراوەکە "ئەوپەڕی نهێنی"و ژمارە 10160 ی لە سەر بوو و لە ڕۆژی 29 ی حوزەیرانی 1988دا دەرچووبوو، واتە شەش هەفتە دوای ونبوونی کوڵکێشەکان، ئەم نووسراوە فەرمانی بە نەخۆشخانە کردووە کە ئەو چوار تێکدەرە بنێژن و وەفاتنامەشیان بۆ دەربکەن. ناوی خەسرەو خدر سەعید و حەسەن محەمەد حەسەن مەولوود، ئەو شۆفێرەی خەڵکی کۆیە کە لە گەڵیدا فڕێنرابوو، لە لیستی ناوی ئەو چوار کەسەدا بوون، ناوی کوڵکێشە گیراوەکەی دووەمیش لە بەڵگەنامەیەکی دیکەی هاوشێوەدا دەرچووبوو کە لە لایەکی تری دیواری ئەو مزگەوتەوە هەڵواسرابوو، چوار ڕۆژ دوای ئەوەش خێزانی خەسرەو خدر سەعید وەفاتنامەکەیان لە نەخۆشخانەی هەولێرەوە دەستکەوت و، هۆی مردنیشی بە ئیعدامکردن باس کرابوو، ئەم مەسەلەیە بە تەواویی ئەوە دەردەخا کەوا ئەمن خەڵکی مەدەنیی بێتەرەفیشیان ناچارکردووە ڕۆڵێکی یارمەتیدەر بگێڕن لە گواستنەوەی ماڵ و سامانی گوندنشینەکاندا لە کاتی ئەنفالی چواردا و دواجاریش کوشتوونیان بۆ ئەوەی نهێنیی کارەکەیان ئاشکرا نەبێت.

بە ناو زۆر کەندڕو تەقتەقەو تاوێری ئاسۆییدا دەشکێتەوە. لەم ڕووەیەوە سروشتی زەویەکە بۆ شەڕی گەریلایی دەستی نەدەدا، کەچی لەگەڵ چاوپێکەوتندا کەوا میدڵ ئیست ووچ لە گەڵ خەڵکی گوندەکانی شواندا ئەنجامیداوە ئاشکرایە کە مەفرەزەی بچووکی *پێشمەرگەی* (هەردوولا PUK و کەمێکیش KDP) لێرە بۆ چەند حەفتەیەك خۆیان گرتووەو هەندێ سووکە شەڕیشیان کردووە پێش ئەوەی بکشێنەدواوە. ژمارەیەکی بەرچاویش لە خەڵکی مەدەنی توانیویانە لە هێڵەکانی سوپاوە دەربازبن.

زۆر لە گوندەکانی ناو شوان، لەبەرئەوەی تاڕادەیەك لە زەوییەکی نزماییدا بوون و نزیکی ڕێگاوبان و شارەکان بوون، هەرگیز نەبووبوونە "ناوچەی ڕزگارکراو" بەو مانایەی ناوچە شاخاویەکانی ناوەوەی تێدابوو. زیاد لە چەند کەسێك باسیان لەوە دەکرد کەوا ئەم گوندانە بە "نۆرە" هەر جارەو دەکەوتنە دەست لایەك، *پێشمەرگە* یان هێزەکانی حوکومەت. لەو ماوانەدا کە *پێشمەرگە* دەسەڵاتی بەسەر ناوچەکەدا دەشکا ناوبەناو حوکوومەت دڕندانە پەلاماری دەدا، وەك ئەودوای بەشەکانی تری کوردستانی عێراق ـ هەڵکوتانەسەری *جاش* بۆ سزادان, سووتاندن و تاڵانکردن, بۆردمانکردن بە تۆپ و مووشەك و جارجارە بە فڕۆکەش. لە پاش شاڵاوی گوند ڕووخاندنی بەهاری 1987، ژمارەیەکی زۆر لە سەربازە ڕاکردووەکان خانووی ساکارو سەرەتاییان لەو ناوچانەدا دروستکرد کە بۆ خۆپاراستن پەنایان بۆ بردبوو. زۆربەی ئەو گوندانەش کە مابوونەوە داڵدەی ژمارەیەکی زۆر سەربازی هەڵاتوو و موتەخەلیفیان دابوو, بۆ نموونە گوندی دەلۆی ناو شوان کە هەشتا ماڵێکی لە قوڕو بەرد دروستکراو دەبوو, نیوەی تەواوی پیاوەکانیان خۆیان بە *پێشمەرگەی* کارا دادەناو نزیکەی پەنجا شەست سەربازی هەڵاتووی خزمەتی سەربازیشی هاتبووە سەر.

دەلۆ کاتی خۆی دووجار تێکدرابوو و دروستکرابۆوە، جاری یەکەم لە ساڵی 1963داو جاری دووەمیش لە ساڵی 1976دا، ئەنفالی چوار سەرلەبەیانیی 5 ی مایس گەیشتە ئەو گوندە بە هێرشێکی مووشەکباران لە لایەن فڕۆکەی باڵ چەسپ

و هەلیکۆپتـەرەوە، بـۆ هـەمووارکردنی ناوچـەکەو ڕێخۆشـکردنی پێشـڕەویی هێـزی تایبـەتی 77 و هێـزی زەمینـی. هەنـدێ کـەس هـەر یەکسـەر لـە نـاو ماڵەکانیانـدا کوژران. بە پێی قسەی شایەتێك سێ چوار پیرەژن و چوار پێنج منـداڵ لـە سـەرەتای هێرشەکەدا کوژراون، چ بە سووتان و چ بە ئاگری تۆپخانە[25]. لەم هێرشـەی سـوپادا بیسـت و هەشـت کـەس گـیران و بێسەروشـوێن کـران، لەوانـە سـیانیان ئـافرەت و یـەکێکیان منـداڵی بچـووك بـوو. ئـەوانی کـە مانـەوە هـەڵاتن بـۆ هـەردەو چیاکان و گەلێکیشیان خۆیان شاردەوەو لە داوی ماڵ بە ماڵ گەڕانی *ئەمن* خۆیان لادا، کەوا لـە کەرکووك و چەمچەماڵ و کۆمەڵگای بنەسلاوەدا جێبەجێکرا.

هەروەها زۆر خەڵك بەختیان هەبوو بۆ دەربـازبوون لـە گونـدی خاڵـەکوتیا، کـە بە پێیان چارەکە سەعاتێك بوو لە دەلۆوە، بە هـەمان شـێوەش لـە جگیلـە، کـە سـوپا تەنها توانی شەش کەسی پیرو بەساڵداچوو بگرێ لەو گونـدە سـی ماڵییـە، بـە مـەلای گوندیشەوە, ئەوانی تر هەموو پێشوەخت ئاگاداربوون و ڕایانکرد. لە حەشارگەیەکی قەدپاڵی شاخێکی ئەو نزیکانەوە پەنجا کەسی خـەڵکی گونـدی دەرمانـاو لـە ناوچـەی شـێخ بزێنـی، بـە وردی تەماشـای *جـاش* و سـوپایان دەکـرد لـەو کاتـەدا کـە گوندەکـەیانیان تـاڵانکردو پاشـان سـووتاندیان. ئـەوان مـاوەی دوانـزە ڕۆژ لـەو ئەشکەوتانەدا مابوونەوەو بێجگە لە گژوگیای کێوی هیچیان نـەخواردبوو، لەدوایـیدا برسێتی ناچاریکردن داگەڕێنـە خـوارەوە بـۆ شارۆچـکەی تەقتـەق و لـەوێ "خۆمـان خستە بـەر سـۆزو بـەزەیی خەڵکەکـەو دەسـتمان مـاچ کـردن". بـە یارمـەتی خـەڵکی شارۆچکەکەو *موستەشارێکی* خۆوڵاتی سەدان کەسی ماڵوێران و پـەڕەوازەی ناوچـەی شـێخ بزێنـی بـۆ مـاوەی چـەند ڕۆژێـك لـە کێڵگەیـەکی مریشـك بەخێوکردنـدا شاردرانەوەو لە هۆڵی مریشکەکاندا بـە سـەر یەکـدا کەڵەکـە بووبـوون، سـەیر لـەوەدا بوو کە هێزەکانی سوپا هەرگیز درگی پێنەکردن و نەیدۆزینەوە[26].

لە ناوچەی شوان تەنانەت هەندێ لەو کەسانەش کـە نەچووبوون بـۆ سـەربازی لە ڕاماڵینی ئەنفال ڕزگاریان بوو، بۆ نموونە ئەمە لـە گونـدی پەڵکانـە ڕوویـدا پـاش ئـەوەی هێـزی نیزامـیو یەکـەکانی کۆمانـدۆ هێرشـیان بـردە سـەر، بـە پاڵپشـتی تۆپخانـەو بۆردمـانی فڕۆکـەو گـازی فرمێسـك. خەڵکەکـە زانییـان وا ئـەنفالیان

[25] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای بنەسلاوە، 7 ی تەمووزی 1992.
[26] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای دارەتوو، 20 ی نیسانی 1992.

پێگەیشتووەو سەرلەبەیانیەکەی ڕاپانکردبوو و بە کەڵەکی دارین لە زێی بچووک پەڕیبوونەوەو خۆیان لە هێزەکانی حوکوومەت کەلا گرتبوو، ئەم کۆمەڵە خەڵکە بێئەوەی هیچ ئازووقەو زەخیرەیەکیان پێبگات ماوەی دوو مانگ لەو شاخانە مابوونەوە، لەدواییدا ژمارەیەك لە سەربازە هەڵاتووەکان دزەیان کردبووە ناو کۆمەڵگای بنەسڵاوەوە، کە پێدەچوو هێزەکانی *ئەمن* چاودێرییەکی وردیان نەکردبێت.

لە هەموو شتێك سەرنجڕاکێشتر ئەوەبوو کەوا تاقمێکی شەست کەسیی لەو گەنجانەی نەچووبوون بۆ سەربازی لە گوندی ئێلنجاغ دەربازبوون، کە دەکەوتە ڕۆژهەڵاتی پەڵکانەو ماوەی چەند میلێك لە باشووری تەقتەقەوە بوو، لەگەڵ ئەوەشدا کە ئێلنجاغ دەکەوتە دۆڵی شیوەسوورەوە، ئەو دۆڵەی کەوا سەنگەرێکی مەحکەمی *پێشمەرگە* بوو، بەڵام شوێنەکەی قایم نەبوو، چونکە کەوتبووە نزیك سەربازگەیەکی سوپاو ڕێگا قیرەکەوە. لە ساڵی 1987دا لە پاش شەڕێکی قورس ڕووخێنرا، بەڵام خەڵکەکەی سووربوون لە سەر دووبارە گەڕانەوەو دروستکردنەوەی خانووەکانیان لە شوێنێکی چەپەکدا کە تۆزێ دوورتربوو لە سەربازگەکەوە. نزیکەی هەموو دانیشتوانی گوند لە دەست ئەنفال ڕزگاربوون. یەکەمجار ژن و منداڵ دزەیان کردە ناو تەقتەقەوەو خۆیان تێدا شاردەوە، پاشان شەست گەنجەکە بە چەکەکانیانەوە ڕاپانکردە هەردەو چیاکان و تەنها دوو کەسیان گیران، ئەودوایان لێرەو لەوێ شوێنگۆڕکێیان دەکردو مانەوە تا دەرچوونی لێبووردنە گشتیەکەی 6 ی ئەیلوولی 1988، کە نیشانەی کۆتایی هاتنی ڕەسمیی پەلاماری ئەنفال بوو[27].

★ ★ ★

[27] بەهەرحاڵ، ئەم لێبووردنە ئەوە ناگەیەنێ کەوا کۆتایی بە کێشە و گرفتیان هێنابێت، چونکە هەر شەست سەربازە ڕاکردووەکە گێڕرانەوە بۆ یەکەکانی خۆیان لە سوپاداو لەوێ لێیان دابوون و مامەڵەی خراپیان لە گەڵ کردبوون پێش ئەوەی بەرەڵایان بکەن. چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ لە گەڵ خەڵکی گوندی ئێلنجاغ، تەقتەق، 24 ی نیسانی 1992.

www.dengekan.com

چـــــیرۆکی زوبێـــــده

درامای هەڵاتنی خەڵکی گوندەکانی ناوچەی شوان لە ئەنفال بە یارمەتیدانی *پێشمەرگە* لە شایەتیی زوبێدەدا بە جوانی ڕەنگدەداتەوە، کە ئەو دەمە کچێکی گەنجی نۆزدە ساڵ بوو. زوبێدە خەڵکی گوندی سەربیر بوو، کە گوندێکی گەورە بوو لە تەختاییەکدا بە لای ڕێگای سەرەکیی هەولێر- کەرکووکدا، هەرچەندە سەربیر گوندی ژێر دەسەڵاتی *پێشمەرگە* نەبوو بەڵام لە پەلاماری بەهاری 1987دا وێرانکرا، وەك دەیان گوندی ژێر دەسەڵاتی حوکوومەت لە دەشتی هەولێردا. خەڵکی گوند یەکەمجار مۆڵەتی دوو مانگیان پێدرا بۆ چۆڵکردن و بە ڕەسمی ئاگادارکرانەوە کە خانووەکانیان تەختدەکرێت "بۆ پاراستنیان لە هەراسانکردنی *پێشمەرگە*"، کەچی دوای حەفتەیەك ماوەکە کەمکرایەوە بۆ تەنها بیستو چوار سەعات و فەرمانیان پێکردن بچن بۆ کۆمەڵگاکانی بنەسڵاوەو دارەتوو، کە لەو دەمەدا لە دەشتێکی تەختایی بەولاوە هیچیتر نەبوون.

زوبێدەو باوك و دایکی باریانکرد بۆ شاری هەولێر، نەك بۆ ئەو کۆمەڵگایانەی سەباز فەرمانی پێکردبوون. دوو براکەشی *پێشمەرگەی* کارای سەنگەری PUK بوون لە ناوچەی شێخ بزێنیدا. لە هەولێر ماوەی سێ مانگ بەردەوام *ئەمن* دەچووە سەریان لە بەر ئەوەی کوڕەکانیان *پێشمەرگە* بوون. بۆیە بە ناچاری باوکەو دایکەو زوبێدە لە ئەیلوولی 1987دا چوون بۆ "ناوچە قەدەغەکراوەکان". گوندە تازەکەیان بەردەوام حوکوومەت بۆردمانی دەکردو لە بۆمبارانێکی فرۆکەدا, شوباتی 1988دا،

ئەم خێزانە لە ژێرزەمینەکەیاندا بەر بۆن و بەرامێکی خەستی سێو کەوتن و دوو سەعات دواتر کە هاتنەدەرەوە تەماشایانکرد ژمارەیەك *پێشمەرگە* کیمیایی لەشی سووتاندوون بەڵام کەس نەمردووە[28].

ماڵی زوبێدە لە 4 ی مایسداو ساڵێك دوای وێرانکردنی سەربیر ئەنفالیان گەیشتێو رۆژێك پێشتر هەلیکۆپتەرێك بینرابوو بە سەریانەوە دەسووڕایەوە, لە بەرئەوە پەلاماردانەکە تاڕادەیەك چاوەڕوان نەکراو نەبوو. کاتژمێرچواری بەیانی تۆپباران دەستیپێکردو خەڵکی گوند خێرا پەنایان بردە بەر ئەشکەوتی چیاکان و لەوێوە چاك دەیانڕوانی وا سوپا دەچێتە گوندەکانی سەر رۆخی باکووری زێی بچووکەوەو دانیشتوانیان ڕاپێچ دەکات و ماڵەکانیان دەسووتێنێ، هەروەها بەجوانی گوندەکانی قەشقەو خورخوریان بینی لەوسەری زێوە تێکدەدرێن. بەڵام ئەمان هەستی ئەوەیان نەکردبوو کەوا سەرباز تەنها هەر لە ناو دۆڵەکەدا نەبوون بەڵکو سەرشاخیشیان گرتبوو و بە ڕاسەری ئەو شوێنانەوە بوون کە ئەمان خۆیانیان تێدا شاردبۆوە.

ماڵی زوبێدە بڕیاریاندا لەوێ دووربکەونەوەو بەرەو رۆژهەڵات هەڵبێن, لەوەدا بەختیان هەبوو چونکە زۆری پێنەچوو سەرباز بەرەو ئەشکەوتەکە داگەڕان و ئەوانەی تییدابوون گیرانو سەرنگوم کران. خێزانەکەی زوبێدە, بە یاوەریی ڕەحمان کە یەکێك بوو لە دوو برا *پێشمەرگەکە*, بۆ ماوەیەکی زۆر کورت گەڕانەوە بۆ ماڵ، بەڵام کاتێکیان زانی وا سوپا بە تانك و زرێپۆشی سەربازهەڵگرەوە لێیان نزیك دەبنەوە. بۆیە هەمدیسان ڕایانکردەوەو کە ئاوڕیاندایەوە ڕوانییان وا سەرباز نەوت دەکەن بە سەر خانووەکانیانداو گڕیان تێبەردەدەن. ئەوان ڕایاندەکردو سوپا بە شوێنیانەوە بوون و گوللە تۆپ بەملاولایاندا دەکەوت، بەڵام کە لە زنجیرەیەك

---

[28] هیچ هێرشێکی کیمیایی بۆ سەر ئەم ناوچەیە لە لایەن سەرچاوەی ترەوە باس نەکراوەو نەکەوتووەتە هیچ لیستێکی PUK و KDPیەوە بۆ ئەم جۆرە پەلامارە، لە گەڵ ئەوەشدا باسەکە قەناعەت بەخشەو شایەتەکەشی تاڕادەیەك جێی بڕواو متمانە بووە لە باس و گێڕانەوەکانی تردا. چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، کۆمەڵگای دارەتوو، 15 ی تەمووزی 1992

www.dengekan.com

جۆگەلەو شیو پەڕینەوە دیاربوو لە دەست ڕاونەرەکانیان دەرچوون. پاشان بۆ ئەوەی پشوویەك بدەن لە گوندی تورکی لایاندا، کە ئەمیش سەنگەرو شوێنێکی قایمی دیکەی *پێشمەرگە* بوو. تورکی خۆیشی هەر زوو بەر بۆردمان کەوت و خەڵکە ئاوارەکەی بەرەو زێی بچووك هەڵاتن، بەو نیازەی کە بپەڕنە ئەو بەرەوەو ویستیان بە پێ لێیبدەن بەڵام کە ئاوەکە گەیشتە بەربینیان وازیان هێنا. لە پشتیانەوە *پێشمەرگە* بە هاوەن و ئارپیجیو نارنجۆکەوە سەنگەری بەرگریی بە ورەیان لێدەدا. دواجار ڕەحمانی برای زوبێدە سێ کەڵەکی نارێکی لە تەختەدارو چووپ دروستکردو زوبێدەو باوك و دایکی پێیان پەڕینەوە. ڕەحمان کە لەمبەر مایەوە هاواری لێکردن بۆ سەلامەتییان بچنە ناوچەی قەڵاسێوکەی ژێر دەسەڵاتی *پێشمەرگە*[29].

ئەوان کاتێ چوونە ئەوبەرەوە بۆ لێواری باکووری ڕووبارەکە, خۆیان لە گوندێکی چۆڵکراوی تردا بینییەوە، ئەویش گوندی شەیتان بوو. لە یەکێك لە خانووە چۆڵەکاندا نان و جلوبەرگی وشکیان دۆزییەوە، بەڵام هێشتا هەر گوێیان لە ڕەحمان بوو لە دوایانەوە بانگی دەکردن "بڕۆن! بڕۆن! ڕاکەن بۆ قەڵاسێوکەو شوێن *پێشمەرگە* بکەون!" بەمجۆرەو بە درێژایی شەوی 5/4 ی مایس بە ڕاڕەوێکی تەنگەبەردا ڕۆیشتن, دەمەو شەبەق یەك دوو سەعاتێك پشوویان دا، پاشان گەیشتنە شاخ و ئەشکەوتێکیان دۆزییەوە کە بەلایانەوە شوێنێکی سەلامەت بوو. بۆ بەیانی لای چێشتەنگاوەوە کە سەریان لە حەشارگەکەیان دەرهێنا تەماشایان کرد سوپا لە دەشت وتەختایەکەی خواریانەوە یەکبینە خەریکی سووتاندنی گوندەکانە. دوای نیوەڕۆیەکی درەنگ و بە ڕێکەوتێکی نائاسایی سەیر تووشی عومەری دووەم کوڕی *پێشمەرگەیان* بوون. عومەر کە بیستی ڕەحمان لەوبەری ئاو بەجێماوە کەوتە گریان و براڕۆ و پێی داگرت لە سەر ئەوەی بگەڕێتەوە لایو یارمەتی خەڵکەکە بدەن لە زێ بپەڕنەوە تاوەکو لە دەستی سوپا دەربازبن کە لە پێشڕەویکردندا بوو، بەڵام لە پێشدا باوكو دایکیو خوشکەکەی بەرەوژوور بردو لە زێ دوورکەوتنەوەو چوون بۆ گوندی نێرەگین، لەوێ هەرچۆنێك بوو لە گەڵ عەشاماتێکی زۆردا عەرەبانەو تراکتۆرێکی شەقوشڕیان دەستکەوت. لەدواییدا نزیکەی کاتژمێر چواری بەیانیی

---

[29] ناوچەی قەڵاسێوکە سەر بە ناحیەی ئاغجەلەرە. ڕەحمان لەو کاتەدا ئاگای لەوە نەبوو کەوا لە هەمان کاتدا یەکەکانی تری سوپا بە دوای کیمیابارانەکەی گۆپتەپەدا ئەم ناوچەیەیان وێران کردووە.

ڕۆژی 6 ی مایس ئەم خێزانە کەنەفت و ماندووە گەیشتنە کۆمەڵگای بنەسلاّوە کە تاڕادەیەك سەلامەت بوو.

عومەر تەنها یەك جار, لە ناوەڕاستی مایسدا, هات بۆ بنەسلاّوەو ماوەی دوو حەفتە مایەوەو دووبارە گەڕایەوە بۆ سۆراخی براکەی. خێزانەکە لە ئابدا هەواڵی پێگەیشت کەوا هەردوو براکە یەکتریان دۆزیوەتەوەو پێکەوە لە شەڕێکدا دژ بە سوپا بەشداربوون لە حوزێراندا, لە نزیك گوندی تورکی. شیاوی باسە کەوا لەم بەشەی کوردستانی عێراقدا چەند مەفرەزەیەکی *پێشمەرگە* لە سەرەتای دەستپێکردنی ئەنفالی چوارەوە ماوەی لایکەمەکەی مانگێك خۆیان ڕاگرت و ناوچەکەیان چۆڵ نەکرد. هەر ئەو *پێشمەرگانەی* هەواڵی بەیەکگەیشتنەوەی عومەرو ڕەحمانیان هێنا لە هەمان کاتدا هەواڵی گرتنەکەشیان هێنابوو، هاوڕێکانیان بە دووربین تەماشایان کردبوو کە *جاش* گرتوونیان و لە ئیڤای سەربازیدا ڕەوانەیان کردن. لێرە بەدواوە باوك و دایك و خوشکەکەیان هەرگیز جارێکیتر نەیانبینینەوە.

★ ★ ★

سەنتەرەکانی کۆکردنەوەی ئەنفالی چوار

خەڵکی ئەو گوندانەی لە ئەنفالی چواردا لە ماڵ وحاڵی خۆیان دەرپەڕێنران، سەرەنجام بردنیان بۆ لانیکەم سێ سەنتەری کۆکردنەوەی کاتی لە دۆڵی زێی

بچووكدا. ژمارەیەك لە گیراوەكانی گۆمەشینو هەندێ گوندی تر لە دوای گرتنیان ماوەی سێ ڕۆژ لە هەرمۆتە* هێشتنیانەوە، كە سەربازگەیەك بوو لە قەراخ كۆیسنجقەوە. كۆمەڵگای تەكێ كە ساڵی 1987 لە سەر ڕێگای سەرەكی لە ڕۆژهەڵاتی چەمچەماڵەوە دروستكرابوو، یەكەم قۆناخی وەستانی ئەو لۆریە سەربازیانە بوو كە دەربازبووانی هێرشە كیمیاییەكەی گۆپتەپەو دەوروبەریان پێدەگواستەوە. ژنێكی خەڵكی گۆپتەپە هەواڵی زانیبوو كە كچەكەیو زاواكەیو پێنج منداڵیان لە بارهەڵگرێكی سەربازیدا لە تەكێ بینراون, هەروەها شووبراكەیو خێزانەكەی كە دوانزە كەس بوون لە بارهەڵگرێكی تردا بینرا بوون. "كچە گەورەكەیان بینیبوو هاواری كردبووە خەڵك ڕزگاریان بكەنو چاوی بە خزمێك كەوتبوو هاواری بۆ كردبوو هەوڵ بدات ڕزگاریان بكات، بەڵام ئەو نەیتوانیبوو هیچیان بۆ بكات"[30]. هەروەها دوابەدوای ئەنفالی چوار زۆر لە خەڵكە ئاوارەكە ڕێی تەكێیان گرتەبەر، بە ئومێدی ئەوەی پەنایەك بدۆزنەوە لەوێ، هەرچەندە دانیشتوانی كۆمەڵگاكانیش ئاگادار كرابوون ئەگەر هەر كەسێ داڵدەی هەر دەربازبوویەكی ئەنفال بدات خانووەكەی دەڕووخێنرێ[31].

بەڵام شارۆچكەی تەقتەق خۆی, كە سەنتەرێكی ناوچەیی گرنگی نزیكەی دە هەزار كەسیی بوو لە لێواری باكووری زێی بچووكدا, بوو بە شوێنێكی سەرەكیی كۆكردنەوەی ئەو گوندنشینانەی لە ماوەی ئەنفالی چواردا ڕەشبگیركران. لێرەش وەك قادركەرەم لە باشوور, گیراوەكان هێند زۆر بوون كە زیاد لە سەنتەرێكیان بۆ خرایەكار. هەندێكیان باسی ئەوە دەكەن كە براون بۆ ئـــامریەی** سەربازگەی شارۆچكەكە, لە ناو یەكێك لەو قەڵا لە ژمارە نەهاتووانەی كە كوردستانی عێراقی گرتبۆوەو بە پێی نەخشەیەكی ستاندارد لە ساڵەكانی 1970دا دروستكرابوون. پیاوێكی پیری خەڵكی داربەڕوو دەڵێ گوایە لە كاروانێكی ئیفادا براوە بۆ ئەوێ، كە هەندێكیان خەڵكی گوندەكانیان تێخستووەو ئەوانی تریش مریشكو مەڕو بزنو

---

* هەرمۆتە گوندێكی مەسیحی نشینە بە تەنیشت كۆیەوە ـ و.

[30] چاوپێكەوتنی میدڵ ئیست ووچ لەگەڵ دانیشتوویەكی ئەوسای گۆپتەپەدا، كۆمەڵگای باینجان، 18 ی مایسی 1992.

[31] چاوپێكەوتنی میدڵ ئیست ووچ، سلێمانی، 1 ی ئابی 1992.

** لێرەدا هەر وشەی ئامریەی عەرەبی بەكارهاتووە بە واتای فەرماندەییو دەستەواژەكەش بە عەرەبی (ئمریە المعسكر, الموقع, الپكنە) دەگرێتەوە ـ و.

گاو گۆتاڵی خەڵکەکەیان بارکردووە [32]. بە دەم ڕێگاوە ژنێکی دووگیان لە ئیڤاکەی ئەماندا منداڵی بووە. ئەم پیاوە لە سەربازگەکەدا خەڵکی زیاد لە دە دوانزە گوندی هەردوو بەری زێی ناسیوەتەوە، کەوا ترنجاندبوونیانە هۆدەکانی ناوەوەو ژنو پیاویان لە یەکتر جیاکردبۆوە. خەڵکەکە لەوێ شەوێك ماونەتەوەو پاشان خراونەتە ئۆتۆمبیلی بارهەڵگرەوەو ڕەوانەی شوێنێکی نادیار کراون.

دووەم شوێن کە دەربازبوان بە شێوەی جۆراوجۆر ناوی دەبەن وەك "گەوڕ"، "شوێنێکی تەلبەندکراو بوو بۆ ئاژەڵ"، "تەویلەیکی ئاژەڵ بوو لە نزیك پردەکەوە" یان "هەندێك ساپیتە بوو بۆ مانگاو ئەسپ بەکاردەهات"*. لێرەش سەدان کەسی خەڵکی گوندەکانی دۆڵی زێی بچووك کۆکرانەوە. هەندێ شایەت دەڵێن کەوا خێزانەکان لێرە لێکتر بڕنەکراون، هەندێکیش بە پێچەوانەوە دەڵێن گوایە پیرو گەنجیش لە یەك جیاکراونەتەوە. پاسەوان بەردەوام چاودێرییان کردووە بەڵام لێرە لێکۆڵینەوە نەکراوەو تەنها هەندێ ئیجرائاتی سەرەتایی کراوەو چەند سەعاتێکی کەمی پێچووە. ژمارەی سەربازیش لەوە کەمتر بووە کە کۆنترۆڵی خەڵکێکی ئاوها زۆر بکاتو لێرەش وەك گەرمیان جاشەکان فریای ژمارەیەك خەڵك کەوتوون دەربازیان بکەن. کاتێ کە کاروانێك ئۆتۆمبیل براونەتە ناو ئەم شوێنی بەندکردنەوە ئافرەتێکی گەنج بازیداوەتە خوارەوەو توند منداڵە کۆرپەکەی گرتووەتە باوەشیو ڕایکردووەو هەرچەندە پاسەوانەکان تەقەیان لێکردووە سوودی نەبووەو ئەنجام دەربازبووە. لە شپرزەییو بارودۆخی شێواوی گەیشتندا براو خوشکێکی منداڵی خەڵکی گوندی قەسرۆك ـ کوڕێکی یانزەساڵ ناوی عوسمان بووەو خوشکێکی لە خۆی گەورەتری، پاسەوانێکی *جاش*، کە کابرایەکی نەناسیش بووە، لێیان نزیك دەبێتەوەو بە چپە پێیان دەڵێ "هەلەو لە دەستی مەدەن، سەرباز

---

[32] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ ، کۆیسنجق، 26 ی نیسانی 1992.

* ڕاستیەکەی ئەمە کۆنە شوێنێکی حوکوومیی مانگا بەخێوکردن بووە نزیك پردەکەی تەقتەق و هەر بە شێوازە عەرەبیەکەی پێیوتراوە"حەزیرەکە"، لە کاتی ئەنفالدا ئەم گەوڕانە چۆڵبوون و ڕەشەوڵاخیان تێدا بەخێو نەدەکرا ـ وەرگێر.

www.dengekan.com

لەم ناوەدا نیە، رابکەنو هەر کەسێ لێی پرسین خەڵکی کوێن بڵێن خەڵکی تەقتەقین"، بەو پێیەی کەسێك خەڵکی شارۆچکە یان کۆمەڵگایەك بوایە بەر نەدەکەوت، بە گوێرەی لۆجیکی بیرۆکراتیی توندوتیژی ئەنفال. ئەوجا هەردوکیان لە ئۆتۆمبیلی *جاشێکدا* کە خواردنی دەهێنا بۆ گەورەکە، خۆیان مات کردو بە سەلامەتی لە ناو سەربازەکانەوە دەرچوون. ئەوە دواجار بوو کە ئیتر عوسمان باوكو دایکیو دوو برایو سێ خوشکی تری ببینێتەوە، کە لەوێ مابوونەوەو منداڵەکەیان تەنها سێساڵی تەمەن بوو.

لە پاش مانەوەیەکی کەمخایەن لە گەورەی ئاژەڵەکاندا، جارێکی تر ئەو خێزانەیان لە گەڵ خەڵکەکەی تردا ڕاپێچی ناو ئەو ئۆتۆمبیلە بارهەڵگرانە کردەوە کەوا چاوەڕێیان دەکردنو پاشان لە پردەکەی سەر زێی بچووك پەڕینەوەو وەك ئەوانی پێشوو بەرەوخوار بوونەوە، ڕووەو شاری پڕنەوتی کەرکووك و جێ بارەگای مەکتەبی ڕێکخستنی باکووری حیزبی بەعس. دۆکیومێنتەکانی سوپا سەبارەت بە ئەنفالی چوار، لە لایەن حوکوومەتەوە بەڵگەی ئاشکرا دەخەنە ڕوو کەوا خەڵکە گیراوەکە چییان بەسەرهاتووە. فەریق ڕوکن هاشم کە نوقمی تێکەڵوپێکەڵ کردنی نووسینی ڕاپۆرتە مەیدانیە دەسنووسەکانی بووە بە کورتی تێبینی لە سەر دوو تاقم خەڵکی مەدەنیی گیراو دەربڕیوە لە ناوچەی شوان، کەوا سەرجەم چواردە پیاو، دوانزە ئافرەتو بیست منداڵ بوون، "نێردراون بۆ بەڕێوەبەرێتیی *ئەمنی* پارێزگای تەئمیم (کەرکووك) ". ئەمەش چارەنووسی ئەوانە ئاشکرا دەکات کە کاروانی بارهەڵگری ئیڤایان لێ پڕ دەکردن[33].

---

[33] تێبینیەکانی فەریق ڕوکن هاشم لە 5 ی مایسدا دەڵێ "چلو یەك کەس.. لە گوندە جیاجیاکانەوە هاتن بۆ بارەگای حەرەکاتمان لە شوان..." لە 6 ی مایسدا چوار پیاوو یەك ژن "لە گوندی قەدەغەکراوی تورکی گیراون"و هەردوو تاقمەکە "نێردراون بۆ بەڕێوەبەرێتیی ئەمنی پارێزگای تەئمیم". کۆمەڵە ڕاپۆرتێکی دەسنووس (ژمارەکانیان ناخوێنرێتەوە) لە فەرماندەی فەیلەقی یەکەوە بۆ بارەگای عەمەلیاتی سوپا، کاتژمێر 600، 6 ی مایسو کاتژمێر 700، 8 ی مایسی 1988.

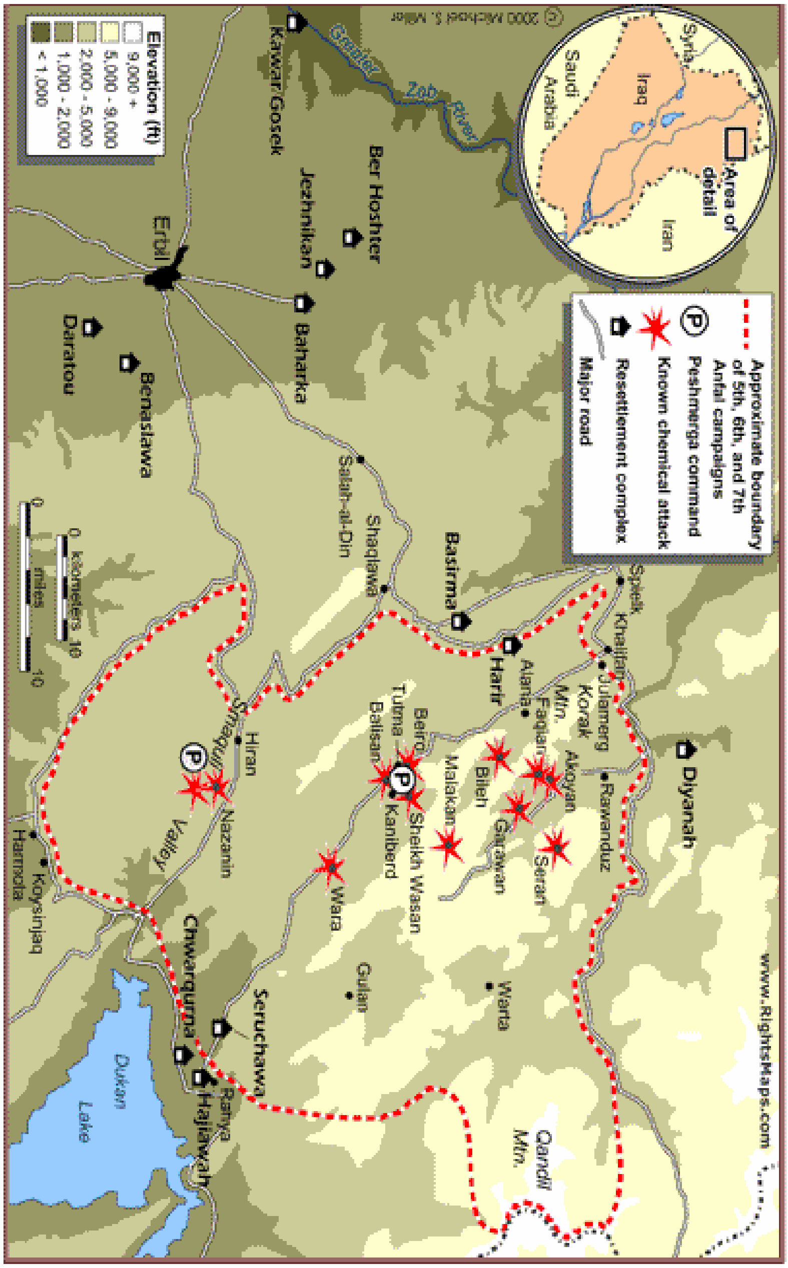

ئەنفال پێنج و شەش و حەوت دۆڵ و چیاکانی شەقڵاوە و رەواندز : 15 ی مایس- 26 ی ئابی 1988

بەشی حەوتەم
ئەنفالی پێنج و شەش و حەوت
دۆڵ و چیاکانی شەقڵاوە و ڕەواندز

15 ی مایس ـ 26 ی ئابی 1988

هێزەکانی جەلال تاڵەبانیی "کرێکرتەی ئێران" ئێستا وا دەرکراون لە بنکەو بارەگا سەرەکیەکانیان لە دۆڵی جافەتی، لە سەنگەرو قایمکاریە شاخاویەکانیان لە قەرەداخ، لە دەشتە پانو بەرینەکانی گەرمیانو لەو دەشتو تەختاییانەش بەرەو ڕۆژاوای هەولێر دەبنەوە. لێرەو لەوێ، لە ئەشکەوتەکانداو لە شوێنە چەپەکەکاندا پاشماوەی بەرگرییەکی لابەلا هەر مابوو. چەندین دەستەی *پێشمەرگە* تەنانەت لە پاش وێرانکردنو چۆڵبوونی گەرمیان لە ئەنفالداو لەوەودواش هەر مابوونەوە. بەڵام زۆربەی پاشماوەکانی PUK بەرەو شوێن و قایمکارییە دوورەکانی لای باکووری دەریاچەی دووکان ڕۆیشتن، بۆ دوا بەرگریکردن لە نێو چیا

تــووش‌و بــەرزکان‌و دۆڵ و شــیوە تەنگەبــەرەکانی باشــووری شارۆچــکەی ڕەاندزو ڕۆژئاوای سنووری ئێران.

لـە ڕۆژئـاوای دەریاچـەکەوە، هێـزی *پێشـمەرگەی* شـەکەت‌و مانـدووی شەڕ هـەواڵی ڕووخـان‌و هـەڵاتنی گوندنشینەکانی دەوروبـەری گۆپتەپـەیان زانی لە یەکەم حەفتەی مایسداو لـە هەنـدێ حاڵەتیشدا بـە چاوی خۆیان بینییـان. بـە درێـژایی ڕۆخـی دەریاچـەکەو لـە دوا شـەڕو پێکدادانـەکانی ئەنفالی چواردا، ئەو *پێشمەرگانەی* لە شەڕەکانی شاخی تەکەڵتوو و دۆڵی چـەمی ڕێــزان دەربــازبوون بێهــوودە هەوڵیانــدەدا بــەرگریی هێــرش‌و پەلاماردانی سوپا بکەن. ئەوەنـدەی لـە توانایانـدابوو کردیـان و بـۆ مـاوەی سـێ چـوار ڕۆژ خۆیـان شـاردەوەو هەندێکیشـیان چـوونە نـاو سـەوزاییو بێیشەلانی گوێئاوەکەو تا تەقەمەنییان پێما بـەرگرییان کـرد. پاشـان، وەك *پێشــمەرگەیەك* دەیگێڕێتــەوە, لــە شــەودا کــاتێ کــە هەلیکۆپتــەرەکانی حوکوومــەت نــەیتوانیبوو چــیتر شــوێنەکانیان دیــاری بکــات پاشەکشــەیان کــردو خەڵکــە مەدەنیەکــەیان لــەدوای خۆیانــەوە جێهێشــت. دواجــار، لــە حەفتەی دووەمـی مایسـدا گەیشـتنە چیای کۆڕەك‌و جـێو ڕێ بێترسـەکانی خۆیان لە دۆڵی بالیساندا.

لـە ناوەڕاسـتی مایسـی 1988دا بـوو کـە ئـەنفال گەیشـتە بالیسـان‌و دۆڵەکانی دەوروپشتی کە خـەڵکێکی زۆریـان تێـدا نـەبوو. ئەمـە لووتکـەی هەڵمەتی ڕژێم بوو بۆئەوەی بـە یـەکجاریی PUK وەك هێزێکی شـەڕکەر تێکبشـکێنێو بـۆ سـزادانی ئـەو خەڵکـە مەدەنیانـەی هێشـتا پشـتگیرییان دەکـردن‌و لـە هـەمان کاتیشـدا دەرپەڕانـدنی هێزەکـانی ئێـران لـە بـەرەی باکووری جـەنگی ئێـران - عێـراق[1]. لـەم قۆناخـەی ئەنفالـدا ڕاگواسـتن‌و

(1) ئێـران پـاش لەدەسـتدانی فـاو هـەر زوو ناوچـەکانی دەوروبەریشـی لەدەستچـوو و لـە 13 ی حوزێرانی 1988دا هەوڵی دوا هێرشی دا لە باشوورەوە، بەڵام لە لایەن هێزەکانی عێراقەوە پووچەڵ کرایەوە، لە هەمان کاتیشدا فەیلەقی یەکی سوپای عێراق، کە سـەرقاڵی عەمـەلیاتی ئـەنفالی پێـنج‌و

www.dengekan.com

کوشتنی بەکۆمەڵی خەڵکی مەدەنی نابێتە کێشەیەکی زۆر گرنگو ئەوتۆ بۆ سوپا، چونکە ئەو دەمە ناوچە سنوورییەکانی پارێزگای هەولێرچۆڵ بوونو دانیشتوانی کوردیان لە دوو ڕامالینی گەورەدا ڕاگوێزرابوون. یەکەمیان لە ساڵانی 1977 ـ 1978داو دووەمیش لە 1983 ـ 1984دا. هەروەها دۆڵەکانی باشوورو باشووری ڕۆژهەڵاتی ڕەواندز خەڵکەکەیان بە زۆری چۆڵیانکرد لە پاش پەلامارە کیمیاییەکانی نیسانی 1987.

لە دیدو بۆچوونێکی سەربازیی وشکەوە پەلاماری ئەنفال بەردوامبوونی لۆجیکی ئەو ڕاماڵینە فراوانە بوو کە سێ مانگ پێشتر دەستیپێکردبوو بە گەمارۆدانی سەرگەڵوو ـ بەرگەڵوو. جموجووڵی هێزەکانی سوپا تاڕادەیەك لە فلچەی ئۆتۆمبیل دەچوو, یەکەمجار بەلای ڕاستدا وەك میلی کاتژمێرو ئەوجا بە پێچەوانەوە، لە هەر قۆناخێکدا لە بەردەمی خۆیەوە هێزی *پێشمەرگەی* کەمبۆوەو لاوازی هەڵدەبڕیو هەموو ئەو ناوچە دێهاتیانەی لە ژێر کۆنترۆڵیPUK دا وەك خۆیان مابوونەوە تا دوا گوندی "پاکدەکردەوە". کەواتە ئەنفالی پێنج وەکو عەمەلیاتی قۆناخەکانی پێشوو نەبوو و سوپای عێراقی تووشی سەرئێشەیەکی زۆر کرد. لە بەر ئەوە هێرشی دووەمو سێهەم بۆ سەر ئەم دۆڵە یاخیانە پێویست بوو و سوپای عێراق ئەم پەلامارە نوێیانەی ناونا ئەنفالی شەشو حەوت.

★ ★ ★

دۆڵی بالیسان بنکەی مەڵبەندی سێی یەکێتی نیشتمانیی کوردستان بوو و لە گوندەکانی بێرۆ و تووتمەوە کۆنترۆڵی عەمەلیاتی پارێزگای هەولێری دەکرد. هەروەها حیزبەکانی دیکەش لەم ناوچە هەڵەتو دڵڕفێنەدا پێگەیان هەبوو، کەوا هێشتا ورچو گیانلەبەری دڕندەی تریش هەر بە لاپاڵی چیا سەختو تووشەکانیەوە بوون. حیزبی سۆشیالیستی

شەشو حەوت بوو لە ناوچەی باکووری ڕەواندزدا، ژمارەیەك لە لووتکە شاخی ستراتیجیی گرتەوە کەوا ئێران لە باکوور گرتبووی. بڕوانە (Jupa and Dingeman, Gulf War,P.8) هەروەها لە بارەی دۆخی گشتیی سەربازییەوە لە تەمووزی 1988دا بڕوانە:
(Cordesman and Wagner, Iran ـ Iraq at War, PP.348-390)

کوردستان لە دروستبوونیەوە لە ساڵی 1979دا پێگەی لێرە هەبووە، بەهەمان شێوەش دەستەی چەکداری حیزبی کۆمۆنیستی عێراقو پارتی دیموکراتی کوردستانی مەسعوود بارزانیش، کە بنکەو سەنگەری سەرەکییان پتر لە لای باکووری ڕۆژاواوە بوو نزیک سنووری عێراق ـ تورکیا.

فەرماندەیی *مەڵبەندی* سێ زۆر چاکی دەزانی کە ئەنفال وا بەڕێوەیە بەرەو باکوور. کاتێ کە ئەنفالی چوار تەواوبوو، *پێشمەرگە* دەستیانکرد بە کۆکردنەوەی خواردنو زەخیرەی چەك و تەقەمەنیو بە کۆڵی هێستر لە نێو چیا بەرزەکانـدا دەیانگواستەوە بۆ شاردنەوەیان لە ئەشکەوتە دوورەدەستەکان و ئیحتیاتی خۆیانیان خست بۆ بەرگریکردنی گەمارۆیەکی درێژخایەن[2]. سەدان جەنگاوەر لە دەوروپشتی گەرەوانی سەروو و خواروو, حەوت هەشت میلێك لە باشووری ڕۆژهەڵاتی ڕەواندزەوە، کۆبووبوونەوەو لە هەمان کاتیشدا ئەوانیتریش سەنگەری خۆیان گرتبوو لە مەلەکان و ئاکۆیان و وەرتێدا[3].

پێشمەرگە ئەمجارەیان هیچ نەبێ ترس و دڵەڕاوکێی چۆنیەتی پاراستنی دانیشتوانی مەدەنییان نەبوو، چوونکە نزیکەی هەموو خەڵکی ئەم دۆڵانە لە ماڵی خۆیان هەڵاتبوون بە هۆی پەلامارە کوشندەکانی گازی ژەهراویی بەهاری ڕابوردووەوە، هەندێ گوندی لێبتزازێ وەك بلەی

---

[2] چاوپێکەوتنی میدلێ ئیست ووچ لە گەڵ پێشمەرگەیەکی PUK دا، کۆمەڵگای گەلاڵە، 23 ی مارتی 1993.

[3] هەردوو گەرەوان، وەك زۆری تری گوندەکانی ئەم ناوچەیە، ماوەیەکی دوورودرێژ چقڵی چاوی ڕژێم بوون. ڕاپۆرتێکی ئەمن لە 22 ی نیسانی 1987دا (حەفتەیەك کەمتر دوای هێرشە کیمیاییەکەی شێخ وەسان و بالیسان کە کەمێك ئەولاتر بوون) باس لە هەوڵدانێك دەکات ـ کە پێدەچێت سەرکەوتوو نەبووبێت ـ لە لایەن هێزێکی هاوبەشی سوپاو پۆلیس و ئەمن و هێزی تایبەتی حیزبی بەعسەوە بۆ تەختکردنی هەردوو گوندی گەرەوانی سەروو و خواروو. نووسراوی *ئەمنی* شەقلاوە بۆ *ئەمنی* هەولێر، ژمارە 5614 ی "ئەوپەڕی نهێنی"ی ڕۆژی 22 ی نیسانی 1987.

www.dengekan.com

ژێری‌و وەرێ، کە لە بەر چەند هۆیەکی جیاواز دانیشتوانیان هەستیان بە دڵنیایی دەکرد، بلەی ژێری کەوتبووە نێو پێچ وپەنای چیاکانەوە، دوور لە ڕێگاوبان، لە دەمی تەنانەت پێش دەستپێکردنی جەنگی ئێران - عێراقیشدا بنکەو سەنگەری *پێشمەرگە* بوو[4]. هەرچەندە گوندی بلەی سەروو لە 27 ی مایسی 1987دا هێرشی کیمیایی کرایە سەر، کەچی خەڵکی بلەی ژێریی وایان هەست دەکرد بە هۆی دوورەدەستیی شوێنەکەیانەوە پارێزراون و بەمجۆرە هەر لە شوێنی خۆیان مانەوە، بەڵام وا ئێستا بلە سەرلەنوێ کەوتووەتەوە بەر مەترسی‌و بووە بە ڕاگوزاری *پێشمەرگە* کەوا چیا نزیکەکانی کێلکێل و ژاژووکیان کردبووە سەنگەرو هێڵی بەرگری.

سەبارەت بە وەرێ مەسەلەیەکی تر بوو، هیچ *پێشمەرگەیەك* لەو گوزەرەدا نەبوو و گوندەکەش ڕێك کەوتبووە سەر ئەو ڕێگا قیرەی لە خەلیفانەوە شۆڕدەبووەوە بۆ ڕانیە، نزیك دەریاچەی دووکان. شوێن و ڕێی ئەم گوندە وا هەڵکەوتبوو کە وەك پێگەیەکی *پێشمەرگە* کەڵکێکی ئەوتۆی نەبێت و ئەزموون و تاقیکردنەوەی پێشوو دانیشتوانی وەرێیان وا ڕاهێنابوو کە نزیکییان لە خەتی حوکوومەتەوە شێوە دڵنیایی‌و ئەمانێکیان پێدەبەخشێ، ئەگەرچی هەندێ لە خەڵکەکەشی چەند میلێك هەورازتر هەڵکشابوون بۆ هەرتەل بە قەدپاڵی چیاکەوە، بەڵام زۆریان هەر لە ناو گونددا مابوونەوە.

ئێوارەیەکی درەنگانی 15 ی مایس، لە کاتێکدا کەوا خەڵکی وەرێ خۆیان بۆ جەژنی ڕەمەزان ئامادە دەکرد، ئەو جەژنەی کە ڕۆژووگرتنی مانگی ڕەمەزان کۆتایی پێدێنێت، هەندێ دانیشتووی جارانی گوندەکە، کە ئەو دەمە لە هەرتەل دەژیان، دوو فڕۆکەیان بینی نزم بەسەریاندا دەفڕی، بەڵام زۆر گوێیان نەدایەو هەرگیز بیریان لەوە نەدەکردەوە کە وەرێیان کردبێتە نیشان. ئەو پێشمەرگانەی لەو نزیکانە بوون دەسبەجێ زانییان چی قەوماوە چوونکە *جاشەکانیان* بینی لە سەر لووتکەی چیاکان

---

[4] بڕوانە بەشی دووەم: دەسپێك بۆ ئەنفال

ئاگردەکەنەوە، کە ئەوەش بەڵگەی تەواوی بەکارهێنانی کیمیایی بوو. دوو سەعات دواتر, خەڵکی هەرتەل بەجارێ واقیان وڕما کە تەماشایان کرد وا خەڵکێك بەرەو لای ئەمان ڕادەکەن و هەواڵیان پێدان کە وەرێ کیمیایی بە سەردا کراوە. پیاوێکی خەڵکی هەرتەل دەیوت: "هەر کە گەیشتینە لای گوند چوار پێنج کەسێکمان لە باخێکدا بینی بە لاپاڵێکەوە ئاشکرا دیاربوو لەگیانەڵادان. کەمێکیتر ڕۆیشتین و تەماشامان کرد سێ کەس لە ناو گۆڕستانەکەدا مردوون. وەختێ چووینە ناو گوندەوە ڕوانیمان حاڵ زۆر شڕەو هەموو شتێ تێکچووە بە سەر یەکداو سۆپاکان هێشتاخواردنیان لە سەر بوو، ئاژەڵ لەو ناوەدا لاروپاڵ کەوتوون و مردار بوونەتەوە یان لەگیانەڵادان و لرخەیان دێت".

ئافرەتێکی گەنج ناوی ئامینە بوو لە دەرەوەی ماڵەکەی بووە کاتێ کە فڕۆکەکان بۆمبەکانیان هاوێشتووەتە وەرێ. "ئەو دەنگەی من گوێم لێبوو لە دەنگی ئۆتۆمبێلێك دەچوو کە زۆر بە خێرایی بڕوات و پاشان پێ بنێ بە برێکدا. دوای ئەوە دەنگی چوار تەقینەوە هات و دووکەڵ گوندی داپۆشی"، نەجیبەی کچە دوو ساڵانەکەی ئامینە یەکێك بوو لەو سیو حەوت کەسەی خەڵکی گوند کە ئەو شەوە گیانیان سپارد[5]. ئەوانەی کە دەربازبوون سیو سێ لاشەیان لە گۆڕێکی بەکۆمەڵی دەرەوەی گونددا ناشت، سێ کەسیش بە عەرەبانەی تراکتۆرێك بران بۆ نەخۆشخانە مەیدانیەکەی PUK لە گوندی خەتێی دراوسێ هەر لە ناو گوندەکەدا بە خاك سپێردران و یەکێکیش خەڵکی کۆمەڵگای سەروچاوە بوو کە پێشتر گۆڕی پەنجا قوربانیی گازی ژەهراویی ساڵی پێشووی شێخ وەسانی لەخۆ گرتبوو.

★ ★ ★

---

[5] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، وەرێ، 24 ی مارتی 1993.

www.dengekan.com

سەرلەبەیانیی ڕۆژی دوایی خامۆشییەکی نائاسایی لەگەڵ خۆی هێناو زیاد لە حەفتەیەکی خایاند. دوابەدوای ئەوە پاشنیوەڕۆیەکی زووی 23 ی مایس شەپۆل شەپۆل فڕۆکە دەهاتن و بۆمبی کیمیاییان دەبارانده سەر بالیسان و هیران و دۆڵەکانی دیکەی دەوروبەردا. پەلامارەکە زۆر خەستبوو و چەندین جار دەگەڕانەوە سەری بە ڕادەیەك کە *پێشمەرگە* بۆیان لە ژمارە نەدەهات. پیرەژنێکی خەڵکی گەرەوانی ژۆری لە ئەشکەوتێکدا خۆی شاردبۆوە، دوو فڕۆکەی جەنگیی بینیبوو هەڵیانکوتابووە سەر مەڵەکان، لەو نزیکانەو بۆمبیان بەردابۆوە دووکەڵێکی شینی لێپەیدابووبوو "کە ئەو ناوەی هەموو داپۆشیبوو و دنیای تاریك کردبوو", گازەکە یەکەمجار بۆنیخۆش بوو، خێرا خەڵکی ناو ئەشکەوتەکەی وڕو گێژ کردبوو، زۆریان کەوتبوون، ڕشابوونەوەو چاویان فرمێسکی کردبوو و پێستیان ڕەش هەڵگەڕابوو، دایکێك و کوڕەکەی هەر لە ناو ئەشکەوتەکەدا مردبوون"[6].

لە کاتێکدا کە تەواوی دۆڵەکە گرفتاری کارتێکردنی پەلاماری گاز بووبوو بۆ سەر *پێشمەرگە* لە چیای کێلکێلدا، خەڵکی بەچاوی خۆیان بینیبوویان کەوا گوندە چۆڵکراوەکانی شێخ وەسان و بالیسان ڕاستەوخۆ بۆ جاری دووەم لێدەدرێت، فڕۆکەی سۆخۆیی سۆڤێتی بۆمبهاوێژی جەنگیی ماوەی بیست دەقیقە شێخ وەسانی بە بۆمبی هێشوویی و کیمیایی بۆردمان کردبوو، هەرچەندە بەشێك لە *پێشمەرگە* ماسکی گازی ئەڵمانییان پێبوو، بەڵام ئەوەندە نەبوو بەشی خێزانەکانیشیان بکات، لەبەرئەوە هەموویان شەڕکەرو شەڕنەکەر وەك یەك ڕایاندەکرد. لە بلە کیمیایی بەلایکەمەوە سێ منداڵی کوشت، لەوانە دوو برای بچووك سۆران وحەیدەرساڵح مەجید کە تەمەنیان دوو ساڵ و سێ ساڵ بوو[7], هەروەها هەواڵێکی واش هەبوو کە دوو کەس لە خەڵکی نازەنین کوژرابێتن.

---

[6] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست وۆچ، گەرەوان، 29 ی نیسانی 1992.

[7] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست وۆچ، گوندی ڕمهاوێژ، 18 ی تەمووزی 1992.

بۆمبی هێشوویی‌و گازیشیان کرد بە سەر گوندی سوێرەدا، بە *ڕاجیمەی* کیمیاییش چیای ڕەشکی‌یان* دابێژاو هەڵم و گازێکی خەست بۆ گوندی ئاکۆیان دابەزی. دواجار لە شەوی 23 ی مایسدا یان لە بەرەبەیانی ڕۆژی دواییدا هێزی زەمینی هاوکات لە سێ قۆڵەوە پێشڕەوییان کرد. زۆربەی ئەو مەدەنیانەی مابوونەوە هەر کە پەلامارەکە دەستیپێکرد هەڵاتن بۆ چیاکان، ژنێکی هەڵاتوو دەیگێڕایەوەو دەیگوت "بۆنێکی پیس و ناخۆش لەو شوێنانە دەهات کە بۆمباران کرابوون" و لاکی ئەسپ و مەڕوماڵاتی بەر گاز کەوتوو لەو دەشتودەرە کەوتبوون. خەڵکی گوندی ئاکۆیانیش دەردی خەڵکەکەی تر، بە سێ لادا بڵاوەیان لێکردبوو، هەندێک بە پێیان یان بە ئەسپ و هێستر چوون بۆ سنووری ئێران، کەوا نزیکەی سی‌و پێنج میل دووربوو، هەندێکی تر پەنایان بردە بەر کۆمەڵگای حاجیاوا کە لە ساڵی 1987دا لە لای لێواری باکووری دەریاچەی دووکانەوە دروستکرابوو, بە پێیان سێ چوار ڕۆژێك لێیانەوە دووربوو. بەشێکی تریشیان خۆیان لە ناو چیاکاندا قایم کرد.

پاش سەفەرێکی سەخت و پڕ ماندوێتی بە ناوچەیەکی هەڵەت و تووشدا، سەدان ئاوارە کە ژمارەیەکی زۆر خەڵکی ئاکۆیان و گەرەوانیشیان تێدابوو، لە گوندی چۆڵکراوی گولان کە لە نیوەی ڕێگادا بوو بۆ ڕانیە، بە یەکتر گەیشتنەوەو نزیکەی مانگێکیان لەوێ بە سەربردو لەو دەرودەشتەدا دەخەوتن و بە خێرو یارمەتیی خەڵکی ئەو ناوە دەژیان. لەوێ چوونە ژێر ڕکێفی سەرۆکێکی دەسەڵاتداری ئەو ناوچەیە کە سواراغای ناوبوو و سەرۆك هۆزی ئاکۆ بوو. گوندنشینێك کە هەڵاتبوو بۆ ئێرە دەیگوت: "سواراغا لە گولان حوکومەتێك بوو بۆ خۆی، ئەو

---

* لە دەقەکەدا سێران نووسراوە، بەڵام خەڵکی ناوچەکە بە سوێرەی ناودەبەن, هەروەها چەندم پرسیار کرد لە خەڵکی شارەزای ناوچەکە ئەم چیایەیان هەر بە ڕەشکی ناودەبرد نەك ڕەشکی بانیشان یان بانەشان, وەك لە دەقەکەدا هاتووە ـ و.

www.dengekan.com

سەربازو *جاشی* خۆی هەبوو و فڕۆکەکانی سەدامی لێدەرچێت هەموو شتێکی هەبوو"[8].

هەرچەندە ملکەچیی خێڵەکی لەم بەشەی کوردستانی عێراقدا ئەو توندوتۆڵە نەبوو و لە گەڵ ئەوەشدا کە ئەمانە خەڵکی سەر بە سواراغا نەبوون بەڵام ئەو بە جۆرێك ڕێکەوت لە گەڵیان پێدەچێت بێهاوتا بووبێت لە مێژووی ئەنفالدا. سواراغا پێیڕاگەیاندن ئەوانەی حەز بکەن دەتوانن لە گوندەکەیدا بمێننەوەو ڕێگاش نادات سوپا دەستیان بۆ ببات. بە گوێرەی قسەی پیاوێکی گوندی گەرەوان "سواراغا بە حوکومەتی دەوت ئێمە هەموو *جاش* بووین". لە ڕاستیشدا واپێدەچێت ئەو کەسانەی گەیشتبوونە گولان ڕزگاریان بووبوو. خەڵکەکە هەندێکیان بڕیاریاندا لەوێ بمێننەوەو هەندێکی تریش بە تایبەتی ئەوانەی کەسیان *پێشمەرگە* بوو چاریان نەبوو جگە لەوەی کە پەنا ببەنە بەر ئۆردووگای ئاوارەکان لە ئێران. سواراغاش بە سەلامەتی تا سەر سنوور ڕەوانەی کردن و کۆچ و باریان شەو و ڕۆژێکی تەواوی خایاندو بۆ خۆپاراستنیان لە دەوریی هێزەکانی عێراق بەردەوام لاڕێیان دەگرت. ئەودوای خەڵکەکەش کە لە گولاندا مانەوە بڕیاریاندا خۆبدەنە دەست سوپاوە، بۆ ئەوەی لە کۆمەڵگای حاجیاوای لای شارۆچکەی ڕانیە نیشتەجێبکرێنەوە، وادەردەکەوێ ئازاد بووبێتن لەو مەسەلەیەدا هەرچەندە بارودۆخ لە کۆمەڵگادا زۆر دژوار بوو. پاشماوەی ئەو هاوینە لەوێ گەرم و نادروست بوو, دابەشکردنی ئاوی خواردنەوە ڕێکوپێك نەبوو و ئۆردووگاکەش لەلایەن بنکەیەکی پۆلیسەوە چاودێری دەکراو دانشیتوانیان ئاگادار دەکردەوە کە زۆر دوورنەکەونەوەو تەنها بۆ کاروباری بازاڕ بچنە ڕانیە یان کۆمەڵگای سەروچاوە. لە پاش ئەیلوول گڕەو گەرما بەسەرچوو و ڕێی بۆ سەرماو سۆڵەی زستان خۆشکرد. زارا کە ئافرەتێکی خەڵکی گەرەوان

---

[8] سواراغا جاران لە گەڵ PUKدا بوو، بەڵام دوایی خۆی بەدەستەوە دابوو و ڕێکەوتنی ئاشتیی تایبەتی خۆی لەگەڵ بەغدا سازکردبوو و پەیمانی دابوو کە ئەو ناوچەیەی لە ژێر دەسەڵاتی خۆیدایە بە بێلایەنیی بیهێڵێتەوە. چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ لە گەڵ خەڵکی گوندەکانی ئاکۆیان و گەرەوان، 28و 29 ی نیسانی 1992.

بوو ئەو زستانە لەو حەوت منداڵی هەیبوو دوانی لەدەستچوو، شیلانی تەمەن سێ ساڵ و ئیسماعیلی دوو ساڵان[9].

بەسەرهاتی کۆمەڵی سێهەمی پەرتەوازەکانی ئاکۆیان، ئەوانەی کە ویستیان لە چیاکاندا بمێننەوە، لە کورتەیەکی بەسەرهاتی ئامینەی تەمەن 30 ساڵدا کۆدەبێتەوە. ڕۆژێك ئامینە, پێش ئەوەی سەرباز بگەنە گوندەکەی ئەم لە کاتژمێرحەوتی بەیانیدا ماڵی بەجێهێشت و لای نیوەڕۆ شوێنێکی خۆشاردنەوەی دۆزییەوەو لەوێ لەگەڵ ئاوارەی بلەو گەرەواندا گەیشتنە یەك. خەڵکەکە تێکڕا پەنجا ماڵێك دەبوون و ماوەی چەند ڕۆژێك خۆیان شاردەوەو تا ئەو کاتەی هەواڵیان پێگەیشت کە هێزەکانی حوکوومەت دەوریانداون. ئەمانیش چەند سەعاتێك بە ناو چیاکاندا هاتن و چوون ئەوجا حەشارگەیەکی تریان دۆزییەوە کە دەیڕوانی بە سەر گوندی فەقێیاندا. دیسان لێرەش ماوەی چوار ڕۆژ مانەوە تاوەکو بە تەواوی‌و لە نزیکەوە ئاگری تۆپخانەیان لێکەوتە کارو ژیانی لێ تاڵ کردن. جارێکیتریش وەڕێکەوتن و وەخت و ناوەخت بە سەر لووتکە بەرزەکاندا بەرەو باکووری ڕۆژئاوا دەڕۆیشتن و تەنها بە شەودا پڕکێشییان دەکرد بێنەدەروە. بەمجۆرە بە شەکەتیی‌و ماندوویی‌و بێنان‌و ئاو خۆیان کرد بە گوندی جولەمێرگی ژێردەسەڵاتی حوکوومەتدا[10]. بەڵام ئەوان لێرە بەختیان نەیهێنا، ئەگەرچی لە سەرەتاوە کەمێك دڵیان خۆش بوو و *جاشەکانی* خاڵی پشکنینی جولەمێرگ نەیانویست بیانگرن،

---

[9] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووّچ، گەرەوان، 29 ی نیسانی 1992. تا ئێستا ئەوە نەزانراوە بۆچی ئەوانەی لە گولأن خۆیان بە دەستەوە دا هیچیان لێنەکردن، لە کاتێکدا کە خەڵکی هەمان ئەو گوندانە کەوا لە جولەمێرگ خۆیان دا بە دەستی سوپاوە، نێردران بۆ ئۆردووگاکانی ئەنفال. ئەو جیاوازییە لەوانەیە بە مەسەلەی دڵنەرمی‌و بەزەیی فەرماندەکانی سوپا لەو ناوچەیەدا لێکبدرێتەوە.

[10] جولەمێرگ کەمێك کەوتووەتە خوار شارۆچکەی خەلیفانەوەو لە سەرووی دۆڵی ئالانەوەیە. لە نزیکی ئێرەوە بوو و لە سەر چەمی ئالانە کەوا دەربازبووانی بۆمبارانی کیمیایی بەهاری 1987 ی شێخ وەسان و بالیسانی تێدا بەرەڵاکرا لە لایەن *ئەمنەوە*.

www.dengekan.com

بەڵام پێشیانوتن "کاتێکی باش نەهاتنە بەردەستی قەساب"[11]. سەربازی ئەمەش هێزی سوپا خێرا دەوریاندان, ناویان تۆمار کردن و وێنەیان گرتن و ئەوجا بردنیان بۆ سەربازگەی سپیلك لای شارۆچکەی خەلیفان و ماوەی چەند ڕۆژێك کردنیانە خێوەتەوەو هەر هەشت نۆ خێزان لە ژێر خێوەتێکدا بوون، لە شوێنێکدا کە بە تەلدڕك چواردەوری گیرابوو. ئەو ژن و منداڵانەش کە پاش پەلاماردانی بلەی ژێری خۆیان دابوو بە دەستەوە لێرە بوون, پیاوەکانیشیان، کە پێش گەڕانەوەو خۆبەدەستەوەدانیان هەڵاتبوون بۆ چیاکان، دواتر هێنرابوون بۆ سپیلك.

بە پێی قسەی دەربازبوان، بلەی ژێری تاقە گوند بوو لەو ناوچەیەدا کەوا ژمارەیەکی زۆری دانیشتوانی بێسەروشوێن بکرێت لە ئەنفالدا. بەسەرهاتی گوندی بلەی ژێری لە بەڵگەنامە ڕەسمیەکانی عێراقیشدا ئیشارەتی بۆ کراوە. یەکێك لە ڕاپۆرتە مەیدانیە دەسنووسەکانی *ئەمن* دەڵێ: "شەوی 3/2 ی حوزێران 30 خێزانی خەڵکی گوندی بلەی ژێری لە لایەن فەرماندەیی فیرقەی 45 ی سوپاوە وەرگیران و ئێمەش ژمارەمان کردن، بەم زوانەش لیستی ناو, ئەدرەس, ڕۆژی لەدایکبوونیانتان بۆ دەنێرین"[12]. لێرەدا بەڵگەی زیادی ڕەسمیی چەند بارە بە ساردوسڕییەکەوە لە دەربازبوان دەدوێت بەوەی کەوا کۆمەڵێك خەڵکی مەدەنیی دیاریکراو دەسبەسەر بوون لای حوکومەت و لە ساتەوەختێکدا سەرنگوم کراون. تێبینیەکەی *ئەمن* ئاماژە بۆ ئەوە دەکات کەوا هیچ شتێکی جیاکارو تایبەت نەبووە لەو بێسەروشوێن کردنانەداو هیچ کەس

---

[11] جولەمێرگ خۆی تا 3 ی ئەیلوول دەستی لێنەدراو لەو کاتەدا ڕووخاندیان، بە پێی برووسکەی ژمارە 4799 ی ڕۆژی 3 ی ئەیلوولی 1988 لە *ئەمنی* شەقڵاوەوە بۆ *ئەمنی* هەولێر، کە ئاماژە بە "پاکتاوکردنی" دۆڵی ئالانە دەکات لە لایەن فیرقەی 37 ی سوپاوە.

[12] بە پێی قسەی دەربازبوان لیستەکە گەیشتووەتە 267 کەس لە خەڵکی بلە. برووسکەیەکی "نهێنیو شەخسی" ژمارە 1130 لە 3 ی حوزێرانی 1988دا لە *ئەمنی* (سدیق)ەوە بۆ *ئەمنی* هەولێر "فق45" وا دەردەکەوێ مەبەستی فیرقەی 45 ی سوپا بێت کە بارەگای لە خەلیفان بوو. ئەم ڕاپۆرتە دانەیەکە لە چلو دوو برووسکە یەك لە دوای یەکەکەی *ئەمن* کەوا ڕۆژانە بارودۆخی مەیدانیی دەدا لە 3 ی حوزێرانەوە بۆ 18 ی ئەیلوولی 1988. ئەم لاپەڕانە بە وردیی باسوخواسی ئەنفالی پێنج و شەش و حەوتی لە سەر بنیات دەنرێ و ئاماژەیەکی کورتیش بەوە دەکا کە فەیلەقی یەك لەو هەوڵدان و تەقەلایەیدا بۆ "پاککردنەوەی" ئەم ناوچە یاخیو سەختانە لە "تێکدەران" سەرنەکەوتووە.

" ئەنفال " نەکراوە تاوەکو زانیاریی شەخسیی لە سەر تۆمار نەکرابێت و حاڵەت بە حاڵەت تاوتوێ نەکرابێت.

هەندێك لەوانەی بەر ئەنفالی پێنج کەوتن لە سپیلك سەرنگوم کران. هەندێکیتر لە پەنجەرەی بەندیخانەیەکەوە بینرابوون لە ڕەواندز، کۆمەڵێکی تریان هەر لە گرتووخانەی *ئەمن* لە هەولێر شوێنبزر بوون، بەڵام هەروەك چوار قۆناخەکەی تری پێشووی ئەنفال، هەمان کار یەك لەدوای یەك دووبارە دەبووەوەو لەشوێنی دەسبەسەریی کاتییەوە گیراوەکان ڕاپێچی ئیڤا دەکران و هەموو جارێکیش بەرەوخوار دەکرانەوە بۆ لای کەرکووك.

★ ★ ★

دوابەرگریی PUK

ماوەی سێ مانگ زیاتر شەڕوشۆڕ درێژەی کێشا لێرەو لەوێ، بەینێك گەرم و بەینێك سارد. لە سەرەوەختی شەڕەکاندا، وەك *پێشمەرگەیەکی* بەشداربوو لە ناوچەی بالیساندا دەیگێڕایەوە کەوا "ئاسمان هەرگیز بێ فڕۆکەی حوکوومەت نەبوو"[13]. هەرچەندە هێزەکانی حوکوومەت بە خێرایی نزیکەی بیست گوندی ئەو دۆڵانەیان گرت، *پێشمەرگەش* هەستیان بەوە کرد کە سروشتی سەختی ناوچەکە نیازی ڕژێمی پووچ کردەوە لەوەی کەوا ڕێگەی دەربازبونی ئێرانیان لێبگرێت. هەروەها خەڵکی ئەو گوندانەش کە لە چیاکاندا مابوونەوە تەماشایان کرد کە خانووبەرەیان لەو ماوەیەدا دەستی لێنەدرا. بە هۆی ئەوەوە کە سروشتی ناوچەکە جموجووڵی هێزە زەمینییەکانی سنووردار کردبوو، شاڵاوی وێرانکردنی گوندەکان دواخرا تا ئەو کاتەی یەکەکانی ئەندازیاریی سوپا

---

[13] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، گوندی ڕمهاوێژ، 18 ی حوزێرانی 1992.

www.dengekan.com

لــە دەوروبــەری کۆتــایی ســاڵدا بــە هەلیکۆپتــەر بۆیــان دەگوێزرانــەوەو دەیانڕووخاندن.

هــەردوو گــەرەوانی ژۆری و ژێــری پێدەچــوو گــوێزێکی ڕەق بــن‌و شــکاندنیان بــۆ ســوپا زۆر ئاســان نــەبێت. ئــەم جووتــە گونــدە بابــەتی ژمارەیەك ڕاپۆرتی مەیدانیی دژ بە یەکن لە لایەن فەرمانگەکانی *ئەمنی* ناوچەکەوە کە لە مانگی حوزێرانی 1988دا ئاڵوگۆڕ کراون. برووسکەی ژمـارە 1132 لـە *ئـەمنی* سـدیقەوە بـۆ *ئـەمنی* شـەقڵاوە لـە ڕۆژی 3 ی حوزێراندا باس لە "پاکتاوکردن‌و سووتاندنی گەرەوانی ژێری" دەکات. لە هەمان کاتدا برووسکەی ژمارە 1136

لە *ئەمنی* سدیقەوە بۆ *ئـەمنی* هـەولێر لـە ڕۆژی 6 ی حوزێرانـدا بـاس لـە بـەردەوامیی "گـەمارۆدانی هـەردوو گـەرەوانی ژۆری و ژێـری" دەکـات‌و پەنجە بۆ ئەوە ڕادەکێشێ کە هێـزی *پێشمەرگە* هێشتا هـەر لـە بەرگریـدان لەوێ، تەلـەگرافی ژمـارە 1137 ی ڕۆژی دوایـیش جاڕی "گرتنـی هـەردوو گــەرەوانی ژۆری و ژێــری" ی داوە. برووســکەیەکی دیکــەش بــە ژمــارە 1179 لـە 14 ی حوزێرانـدا دیسان لـە *ئـەمنی* سدیقەوە بارەگـای *ئـەمنی* هەرێم لە هـەولێر ئاگاداردەکاتـەوە کـە ژمارەیـەك گونـد بـە گەرەوانیشـەوە ئێستا سووتێنراون[14].

هەنــدێ کەســی خــەڵکی گــەرەوان، لــە پــاش چــەند حەفتەیــەك خۆشـاردنەوە لـە نـاو چیاکاندا، بـە دزە چـوونە نـاو گونـدەوە بـۆ خـۆراك هێنــان. چــەند خانوویــەك تــۆپ ڕووخانــدبوونی، بــەڵام زۆربــەیان وەك خۆیـان مابوونــەوە, تۆمـارە ڕەسمیـەکانیش ئـەوە دەگەیـەنن کـە پرۆسـەی تێکدانەکـە بچـڕ بچـڕ بــووەو لــە مــاوەی ئــەو چــەند مانگــەی دواتــردا

---

[14] ڕەنگە سووتان هەمان شت نەبێ لەگەڵ وێرانکردندا. شایانی باسە ڕەسووڵ مێژووی وێرانکردنی هەردوو گوندی گەروان‌و گوندە دراوسێکانی تری ئاکۆیان‌و فەقێیانی بـە 28 ی شـوباتی 1988 لـە قەڵەم داوە. هەروەها زۆر گوندی تری ئەم ناوەی بە وێران نەکراو داناوە تا دیسـەمەبەری 1988.
بە هەمان شێوە، وەك نموونە باسی دەکەین، یانزە گوند لە ناحیەی سەڵاحەدین‌و هەشت لە ناحیەی هەرير (هەردوکیان سەر بە قەزای شەقڵاوەن). دیسانەوە بڕوانە دواتر لاپەڕە 408.

جێبەجێ کراوە [15]. ئەنجام ئەم گوندانە هەر تەختکرابوون. لە کۆتاییدا کاتێ دانیشتوانی لە پاش ڕاپەڕینەکەی دوای جەنگ لە ساڵی 1991دا, توانییان بگەڕێنەوە بۆ گەرەوان تەماشایان کرد "هەموو شتێك وێرانکراوە, بە دینامیت تەقێنراوەتەوە, تەنانەت ئەو بۆریانەشیان بردبوو کە لە کانیەکەوە ئاویان پێڕاکێشرابووە ناو گوند". هەرچی ئاسەوارێکی ژیان هەبوو نەمابوو, تەنانەت پوورە هەنگیشیان تێکوپێك دابوو. ئەو دارو درەختانەش کە بەکاردەهاتن بۆ دارەڕای خانوو سەرپاك بڕابوونەوە, بەوەشەوە نەوەستابوونو "گۆڕی هەڵبەستراوی شەهیدانیشیان هەڵتەکاندبوو (واتە ئەو *پێشمەرگانەی* کوژرابوون)و لە گۆڕستانی زینیێ دا نێژرابوون", ئەمە جەنگاوەرێکی خەڵکی گەرەوان دەیگێڕایەوە کە خزم و کەسی خۆی لەوێ نێژرابوون و ئەو دەمە لەو گوزەرەدا خۆی شاردبۆوەو لە قەدپاڵی چیاکەوە بە دوربین تەماشای کردبوو تاقمێك *جاش*و سەرباز پیرۆزیی گۆڕەکان پێشێڵدەکەنو بە دینامیت دەیانتەقێننەوە [16].

---

[15] پێدەچێت لە شوێنی تریش هەمان کار کرابێت. بۆ نموونە, بڕوانە فایلێکی گەورە کە چەندین بەڵگەنامەی ئەمنو سوپای تێدایە, لە ماوەی 18 ـ 22 ی ئابی 1988 دا ئەوە دەخەنە ڕوو کە زۆربەی ئەو گوندانەی لە ماوەی ئەنفالی سێو چواردا گیراون، بەوانەشەوە کە شەڕو پێکدادانی بەرچاویان تێدا بەرپابووە، وەك شێخ تەویلو دۆڵی چەمی ڕێزان، تا چەند مانگێکی دواتر وێران نەکرابوون. ئەم پەلامارەش تەواوی بەروبوومی کشتوکاڵیو ئامێری گواستنەوەو هاتوچۆ پێکردنو کۆگاو عەمباری تێکوپێك دا بە مەبەستی، وەك بەڵگەنامەیەك دەڵێ "سڕینەوەی هەموو شوێنەوارێکی ژیان" لە ناوچەکانی ئەنفالدا. برووسکەی *ئەمنی* کەلار، ژمارە 19442 "نهێنیو بە پەلە" لە 20 ی ئابی 1988دا. بەهەمان شێوە، لە کاتێکدا کە ئەنفالی چوارو پێنج بەڕێوەدەچوو، هێزی سەربازیی دیکە خەریکی سووتاندنی دەیان گوندی تر بوو لە ناوچەی قەڵادزێ، لە ڕۆژهەڵاتی گۆلی دووکانەوە، بە مەرجێ لەو کاتەدا هیچ شەڕوشۆڕێکیشی تێدا نەبوو. ئەم پەلامارە هاوزەمانەی گوند ڕووخاندن بۆ میدڵ ئیست ووچ باسکراوە لە چاوپێکەوتنێکدا لەگەڵ دەربازبوانی گوندی بنەوشاندا، 23 ی مایسی 1992. بە هەرحاڵ ئەم گوندانە بە بەشێك لە عەمەلیاتی ئەنفال دانەنرابوون.

[16] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ، گەرەوان، 29 ی نیسانی 1992.

www.dengekan.com

★ ★ ★

لە ڕوانگەی ڕژێمەوە ئەنفالی پێنج ئۆپەراسیۆنێکی نارێکوپێكو ناتەواو بوو و تاکە قۆناخ بوو کە بەمجۆرە بێسەروبەر بێتو سەرەتاو کۆتایی دیار نەبێت، چوونکە ئامانجی حوکوومەت ئەوە بوو کەوا PUK ڕابماڵێتو پاشان بچێتە ناوچەی بادینان کە لە لایەن KDPەوە کۆنترۆڵکرابوو و لەوێوە بگاتە سنووری تورکیا. بەڵام وای پێویست دەکرد ئەم ئامانجە چەند مانگێك دوابخرێت چوونکە هێزەکانی *مەڵبەندی سێ* لە بەرگریکردندا لەوە پتەوترو خۆڕاگرتبوون کە سوپای عێراق پێشبینیی لێدەکردن.

کەش‌و هەوای ئەو شکستی‌و دواخستنە یەك لە دوای یەکانە لەو برووسکانەدا ڕەنگدەداتەوە کە لە نێوان ئۆفیسەکانی *ئەمندا* ئاڵوگۆڕ دەکران لەو ناوچەیەدا. لە 4 ی حوزێراندا نووسراوە: "لە پێشڕەویکردندا بەرەو چیای کۆڕەك تووشی بەرەنگارییەکی زۆر توند هاتین", 8 ی حوزێران "عەمەلیاتی ئەنفالی تایبەت بەر هێرشی تێکدەران کەوت", 27 ی حوزێران و دووبارە 8 ی تەمووز "پاککردنەوەی گەلیی ڕەش، باداوەرە، گلگە"، 15ی ئاب "لە ماوەی بیستو چوار سەعاتدا وێنەی تەواوی پاکسازیی ناوچەکەمان بدەنێ"[17].

هەستکردن بەوەی کە ئەنفالی پێنج سەرکەوتنی گەورەی وەدەست نەهێناوە دیسان بە ڕوونی لە بەڵگەنامەیەکی نائاسایی‌و دووروودرێژی سەربازیدا دەردەکەوێ بە ناونیشانی "شیکردنەوەی عەمەلیاتی ئەنفالی کۆتایی"ـ (*خاتمە الأنفال*)*. ئەمە ڕاپۆرتێکە لە لیوا ڕوکن یونس محمد

---

[17] بۆ نموونە، لە برووسکە " نهێنی‌و بە پەلە"کانی ئەمن ، ژمارە 1333 (سدیق بۆ هەولێر), 3215 (شەقلاوە بۆ هەولێر)، 1293 (سدیق بۆ شەقلاوە)، 3550 (شەقلاوە بۆ هەولێر)، 12233 (هەولێر بۆ شەقلاوە).

* لە دەقەکەشدا هەر بەم شێوە عەرەبیەی هاتووە ـ و.

الـزرب ی فەرمانـدەی فەیلـەقی پێنجـەوە لـە چەشـنی "ئەوپـەڕی نهێنـیو شەخسـی", بـۆ فەرمانـدەیی گشـتیی هێـزە چـەکدارەکان. ڕاپۆرتەکـە لـە ناوەڕۆکدا پێداچوونەوەیەکی بریقـەدارو بـە کەفوکوڵـە بـۆ ئـەو پـەلامارە سەرکەوتووە کەمخایەنەی لە ناوچەکانی بـاکووری ژێـر دەسـەڵاتی KDPدا ئەنجامدرا، لە نێوان 28 ی ئـاب و 3 ی ئـەیلوولی 1988دا. بـەڵام کـە دێتـە سـەر پاشـخانی دوا ئـەنفال ئـەوە بـاس لـە بێشـومار دواخسـتنی "پاکتاوکردنی" کەرتی ڕەواندز ـ شەقڵاوە دەکات، هـەروەها وێنـەی زنجیرە یەك لەدوای یەکەکانی قۆناخەکانی ئەنفال وەبیردێنێتەوە.

جەنـەراڵ زەرب دەنووسـێ :"لـە پـاش تـەواوبوونی عەمـەلیاتی ئـەنفالی پێنج لە 7 ی حوزێرانی 1988دا, خۆکۆکردنـەوەو پلانـدانان دەسـتیپێکرد بۆ عەمەلیاتی ئەنفالی شـەش, پـلان بـۆ پـرۆسـەیەکی پاککردنـەوە دانـرا بـە مەبەسـتی تێکشـکاندنی تێکـدەران لـە دۆڵـی بالیسـان و ئالانـەدا (ئـەنفالی شـەش)، ئـەم پلانـە لـە 30 مایسـی 1988دا نێـردرا بـۆ سـەرۆکایەتیی دەستەی ئەرکانی سوپا بە برووسکەی (ئەوپەڕی نهێنـیو شەخسیی) ژمارە 1475 لـە 7 ی حـوزێرانی 1988دا، کـە داوای دواخسـتنی پرۆسـەکە دەکـات تـا کـاتێکی گونجـاوتر، سـەرۆکایەتی دەسـتەی ئـەرکانیش بـە برووسـکەی (ئەوپـەڕی نهێنـیو شەخسـیی) خـۆی ژمـارە 519 لـە 7 ی حـوزێرانی 1988دا فەرمانیـدا نەخشـەکە جێبـەجێ بکرێـت بـۆ تێکشکاندنی تێکدەران لە ناوچەکانی بالیسان و سماقوولیدا".

هـۆی سـەرەکیی بڕیـاری ڕاگرتنـی پەلامارەکـە بـە شـێوەیەکی کـاتی وا دیـاربوو ئـەو بەرگرییـە تونـدو سـەختەی PUK بـوو لـە چیـای کـۆڕەك و دەوروبەری، کە بەرزیی لووتکەکـەی حـەوت هـەزار پێیـە لـە ڕاسـەری دۆڵـی ئالانەدا، بەڵام ڕاگرتنی کـاتیی شـەڕ لـە مـانگی تـەمووزدا ڕەنگـە پەیوەنـدی بووبێـت بـە سـەردانەکەی جـەلال تاڵـەبانیی سـەرکردەی PUKوە بـۆ واشـنتۆن لـە حوزێرانـدا. هەرچـەندە *پێشـمەرگە* دڵخـۆش بـوون بـەم

سەردانە، کەوا تەماشا دەکرا ڕێچکە شکاندنێکی دیپلۆماسی بێت بەڵام سەرکەوتنێکی ئەوتۆی بە دەست نەهێنا، چوونکە کاربەدەستانی پایەبەرزی ویلایەتە یەکگرتووەکان نەیانویست لەگەڵ تاڵەبانیدا دابنیشن و ئەو کارمەندە ئاست مامناوەندیانەی وەزارەتی دەرەوەش کە چاویان پێکەوت تەنها تێبینی ئەوەیان دەربڕی کە "بە هۆی هاوپەیمانیی ئەو لە گەڵ ئێرانیەکاندا، گرووپەکەی ڕادەیەك سەرکەوتنی سەربازییان بەدەستهێناوە لە سەر حیسابی خەڵکی کورد بە گشتی"[18]، تێبینیەکە لە بناغەدا بۆچوونی حوکوومەتی عێراقی دەردەبڕی سەبارەت بە PUK. تاڵەبانی کاربەدەستانی ئەمریکای ئاگادارکردەوە لە بارەی عەمەلیاتی ئەنفال و هێرشە کیمیاییەکانی ئەم دواییانەی دژ بە کورد، هەروەها سەردانەکەشی ئەو پرسیارەی هێنایە ئاراوە کە ئاخۆ واشنتۆن چەندی دەربارەی جینۆسایدی کورد زانیبێت ئەو کاتەی کە ڕوویداوە[19].

جەنەراڵ زەرب هەروا بەردەوامەو دەڵێ: "نەخشەو پلانی تێکشکاندنی بنکەو بارەگاکانی تێکدەران لە ناوچەی سماقووڵی لە

---

[18] ڕۆژنامەی نیویۆرك تایمز New York Times، 22 ی حوزێرانی 1988.

[19] گفتوگۆی میدڵ ئیست ووٚچ لە گەڵ لێپرسراوانی PUK ، واشنتۆن، 2 ی مایسی 1993. ئەو بەڵگەنامانەی بە پێی یاسای سەربەستیی زانیاری Freedom of Information Actلە لایەن میدڵ ئیست ووٚچ و ئەرشیفی ئاسایشی نەتەوەییەوە دەسکەوتوون ڕۆشناییەکی کز دەخەنە سەر ئەم کارە بەردەوامە. برووسکەیەکی وەزارەتی بەرگریی (ویلایەتە یەکگرتووەکان – و) لە ڕۆژی 19 ی نیسانی 1988دا، تێبینی ئەوەی کردووە کەوا نزیکەی 1.5 ملیۆن خەڵکی کورد سەرلەنوێ لە ئۆردووگادا نیشتەجێ کراونەتەوە واتە "دەوری 700 ـ 1000 گوندو شوێنی نیشتەجێی بچووك کراونەتە ئامانج بۆ ئەم نیشتەجێکردنەوەیە"، کەواتە "ژمارەیەکی نادیار بەڵام وەك باس دەکرێ ژمارەیەکی گەورەی کوردە کەوا خراونەتە کەمپی بەندکردنەوە لە نزیك سنوورەکانی ئوردن و سعوودیە"و هەروەها "جموجۆڵ و هاتوچۆی دانیشتوانی سەرتاپای باکوور زۆر بە توندی کۆت و پێوەندیان خراوەتە سەر"، ئەو بەشە درێژەش کە دواتر دێت, بە زۆری سڕراوەتەوە.
برووسکەی دووەمی وەزارەتی بەرگری، ڕۆژی 15 ی حوزێرانی 1988، ئاماژە بە سەردانەکەی تاڵەبانی دەکات بۆ ویلایەتە یەکگرتووەکان و باس لە پەلامارێکی نوێی عێراق دەکات دژ بە هێزەکانی ئێران لە کوردستاندا. هەروەها ئاماژەیەکی ئاشکراش دەکات بۆ ئەنفالی پێنج: "هێرشەکە، ئەگەر بڕیری تەواوەتیی لە سەر درا، بە دوای ڕامالینی سەنگەرو پێگەی کوردو ئێرانیەکاندا دێت, لە ناوچەی هەردوو فەیلەقی یەك و پێنجدا, کە بۆ نزیکەی دوو حەفتە بەردەوام دەبێت. ئێران و کوردەکان عێراقیان بەوە تاوانبار کردووە کە چەکی کیمیایی لەو عەمەلیاتانەدا بەکارهێناوە".

برووسکەی ژمارە 1572 ماندا لە 15 ی ئابی 1988دا هاتووە[20]. لەو برووسـکە نهێنـیو شەخسـیەی ژمـارە 2544/ك لـە 23 ی حـوزێرانی 1988دا کە سەرۆکایەتیی دەستەی ئەرکانی سوپاوە بە برووسکەی ژمارە 641 لـە 24 ی حوزێرانـدا بـۆی نـاردووین، ئۆفیسـی سـەرۆکایەتیی کۆمـاریی (سـکرتاریەت) ڕەزامەنـدیی دەربڕیـوە لـە سـەر دەسـتپێکردنی عەمـەلیاتی تێکوپێکدانی بنکەو بارەگای تێکدەران لە حەوزی بالیسان و ناوچەی سماقوولێدا".

سەرۆك سەدام حوسێن ئەو کاتە, بە شێوەیەکی ئاشکرا, بە گونجاوی دەزانـی کـە خـۆی بـە شەخسیی بچێتە سـەر کـاری بڕیـاردان لـە بـارەی عەمـەلیاتی ئەنفالـەوە، بـە لایـەنی کەمـەوە ئـەو کاتـەی پەلامارەکـە بەرەوڕووی گرفت و ئاستەنگ بووبۆوە. جەنـەراڵ زەرب لـە نووسـینەکەیدا بەردەوام دەبێو دەڵێ: "لە برووسـکەی نهێنـیو شەخسیی ژمـارە 14671 لـە 16 ی تـەمووزی 1988دا، لـە دیـوانی سـەرۆکایەتی کۆمـارەوە کـە دەستەی ئـەرکانی سوپا بە برووسکەی نهێنـیو شەخسیی ژمارە 861 لە 20 ی تـەمووزدا ئاڕاسـتەی کـردووە، پێیانڕاگەیانـدین کـەوا عەمـەلیاتی ئـەنفال لـە دوای جەژنی قوربانـەوە پێویسـتە بـە گـوڕو تینێکـی گـەورەوە ئەنجام بدرێت، گەر خواستی خوای لە سەر بێت"[21].

بەڵام وا دیاربوو خوا ئەو کارەی پـێ خـۆش نـەبوو و چـەند ڕۆژێکیش بـە سـەر جـەژنی قوربانـدا تێپـەڕی هێرشـەکە هـەر نـەکرا. "لـە کۆبوونەوەیەکدا کە لە بارەگای فەیلەقی یـەك لـە کـەرکووك سـەرلەبەیانیی

---

[20] لە ڕوانگەی ئەو کرۆنۆلۆجیایەوە (واتە دیاریکردنی زنجیرەی ڕووداوەکان بە پێی مێژووی ڕوودانیان ـ و) کە لە خوارەوە دانراوە، ئەم مێژووە دیارە ڕاست نیە.

[21] لـە تـەقویمی ئیسـلامیدا,جـەژنی قوربـان پـەنجا ڕۆژ لـە دوای هەشـتەم ڕۆژی پـاش جـەژنی ڕەمەزانەوەیە. لە ساڵی 1988دا کە ڕەمـەزان لـە 17 ی نیسـاندا دەسـتی پێکـرد، ئـەم بـەو پێیـە دەکەوێتە 25 ی تەمووزەوە.

www.dengekan.com

29 ی تەمووزی 1988 بەستراو تێیدا یاریدەدەری سەرۆکی دەستەی ئەرکان بۆ کاروباری عەمەلیات و بەڕێوەبەری جموجۆڵی سەربازی بەشداربوون, بە گوێرەی ڕاگەیاندنی نهێنیی ژمارە 943 لە 29 ی تەمووزدا عەمەلیاتی ئەنفالی شەش و حەوت دواخرا بۆ ئەو کاتەی پێداویستیەکانی پرۆسەکە تەواو دەکرێن".

★ ★ ★

لە کاتێکدا کە ڕژێمی عێراق بەردەوام بوو لە سەر ڕاگرتنی ئەنفالی شەش و حەوت، ڕووداوێکی تر هاتە پێشەوەو بوو بە هۆی مەترسیەکی نوێ بۆ *پێشمەرگە*. لە 17 ی تەمووزدا سەرۆك کۆماری ئەوسای ئێران عەلی خامەنەیی، خافێر پێرێز دیکۆیلاری سکرتێری گشتیی نەتەوە یەکگرتووەکانی ئاگادارکردەوە کە وڵاتەکەی دەیەوێت بڕیاری 598 ی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان قوبووڵ بکات[22]. ئەوی کە پەیوەندیی بە PUK وە بوو لەم بڕیارەی ئێراندا بۆ کۆتایی پێهێنانی شەڕ، شکاندنی مەرجی ڕێکەوتنەکەیان بوو کە لە ئۆکتۆبەری 1986دا لە تاران ئەنجامیاندابوو کەوا هیچکامێکیان یەکلایەنە هەڵسوکەوت لە گەڵ بەغدا نەکەن. بەهەرحاڵ, ئەوان لەو بارەیەوە هیچیان پێنەکرا، وەك چۆن مەلا مستەفای بارزانی هیچی پێنەکرا وەختێ شا پشتگیریو یارمەتی لە KDP بڕی لە ساڵی 1975دا.

لە 26 ی تەمووزدا، ڕۆژێك دوای جەژنی قوربان فەرماندەکانی *مەڵبەندی سێ* کۆبوونەوەیەکی لەناکاویان کردو بڕیاریاندا کەوا پاشەکشەیەکی بەش بەش تاقە ڕێگایە لە بەردەمیاندا، هەر کەسێکیش

---

[22] بڕیاری ژمارە 598 ی ئەنجومەنی ئاسایش کە لە 20 ی تەمووزی 1987 وەرگیراو داوای دەسبەجێ ڕاگرتنی شەڕی کرد کە دەبێ لە لایەن چاودێرانی نەتەوە یەکگرتووکانەوە سەرپەرشتیی بکرێ. دەقی تەواوی لە "هیرۆ: درێژترین جەنگ" دایە, لاپەڕە 309 ـ 310 .
Hiro: The Longest War.

کە ناتوانێ شەڕبکات با ماڵ و خێزانی ببات بۆ ئێران، *پێشمەرگەی* بەتوانا و کاراش لە دواوە بمێننەوە بۆ جەنجاڵکردنی هێزی حوکوومەت و پارێزگاریکردن لە پاشەکشە، بەڵام تەنانەت ئەو کاتەش کە کشانەوەکە دەستیپێکرد هێزی ئاسمانیی عێراق کەوتە هێرشکردنێکی قورس بە چەکی کیمیایی. ئەمجارەش گشت دۆڵە سەرەکیەکانی کوتا: بالیسان، مەلەکان، وەرتێ، هیران، سماقووڵی. بە قسەی *پێشمەرگەیەك* کە لەم مەیدانەدا شەڕی کردووە، سیانزە کەس لە چەند شوێنی جیاجیا کوژراون و پانزە بە پێی باسێکی تریش. گەواڵە هەوری گاز زۆری بۆ *پێشمەرگە* هێنا کەوا لە شوێنە بەرزەکانی قەدپاڵی چیاکاندا بۆ سەلامەتی خۆحەشاربدەن، بەڵام سەرلەبەیانی زووی ڕۆژی دوایی هێرشێکی دیکەی بۆمبی هێشوویی ناچاری کردن هەمدیس بکشێنە خوارەوە، زۆربەی ئەوانەی کە مابوونەوە لە شپرزەییدا پەرتو بڵاوبوونەوەو دوا خەڵکی مەدەنیش خێرا ڕەویانکرد.

سەرلەبەیانیی ڕۆژێکی مانگی ئاب فەوجێکی *جاش* گەیشتنە دۆڵی سماقووڵیو ڕوانییان دانیشتوان لە تاو تۆپباران ڕادەکەن. *موستەشارەکە* بە بڵندگۆ بانگەوازی کرد خۆ بدەنە دەستەوە. پاش پێنج ڕۆژ ژمارەیەکی زۆر خەڵك گەڕانەوەو بە پێی تەمەن و توخم کرانە سێ بەشەوەو ناونووس کران. بە پیاوەکانیان ڕاگەیاند ئەگەر بە چەکەکانیانەوە خۆبدەنەدەستەوە دەیانبەخشن، بەڵام لە بەر ئەوەی زۆریان خەڵکی مەدەنیی بێچەك بوون مەسەلەکە زۆر زەحمەت کەوتەوەو ناچارکران بە دوای شوێنی شاردنەوەی چەکی *پێشمەرگەدا* بگەڕێن، تەنانەت بواری هەندێکیان دان کە چەك لە *جاشەکان* بکڕنەوە بۆ ئەوەی کارەکە بگونجێنن و پێکیبێنن و لێبووردنەکە بیانگرێتەوە. پاشان فەرمانیان بە پیاوەکان دا دانپیانانێك مۆر بکەن کە بە ڕاستی *پێشمەرگە* بوون. *موستەشارەکە* گێڕایەوە کە هەر ئەوەندەی ئەم گەمە سامناکە تەواو بوو

"تەواوی ئەو خەڵکە لە تۆپزاوا بێسەروشوێن کران", کە سەربازگەیەکی سوپای میللی بوو لای کەرکوك و بووبوو بە سەنتەری سەرەکیی تاوتوێکردنی قوربانیانی ئەنفال[23].

★ ★ ★

لە ماوەی چەند حەفتەیەکی دواتردا بە دەگمەن ڕۆژ هەبوو هێرشی کیمیایی تێدا نەبێت، تەنانەت دوای ئەوەش کە ئێرانیەکان ڕازیبوون بە مەرجەکانی سەدام حوسێن بۆ شەڕ وەستاندن لە 8 ی ئابدا. ئەگەرچی *پێشمەرگە* ئەو دەمە لە حاڵەتی هەڵاتنی تەواودا بوون، بەڵام سوپای عێراق هەرگیز نەیتوانی دوو ڕێگەی سەرەکیی دەربازبوونیان بەرەو ئێران لێببڕێت. فەرماندە هەوادارەکانی *جاشیش*, وەك سواراغا, یارمەتیی زۆر خێزانیان دا بگەنە سنوورو لە 26 یان 27 ی ئابدا ئەو دەستە *پێشمەرگەیەی* لە دۆڵی بالیساندا مابوونەوە بارەگاکەیان بە دینامیت تەقاندەوەو هەڵاتن و لە 28 ی ئابدا هێزی زەمینیو هێزە بە فڕۆکە گوێزراوەکانیش تەواوی ناوچەکەیان داگیرکرد. لێرە بەدواوە PUK وەك هێزێکی شەڕکەر تەواوبوو و سەرتاپای ناوچەکەش کە ئەوسا کۆنترۆڵی کردبوو کەوتە ژێر کۆنترۆڵی حوکوومەتی عێراقەوە.

بەمە ڕژێم بایدایەوە سەر ئەولای باکوور، بۆ ناوچەی بادینانی سەنگەرو پێگەی بنەڕەتیی KDP. ئەمجارەیان پەلامارەکە ژمارەی نادرێتیو هەروا بە سانایی بە ئەنفالی کۆتایی ناودەبرێت. هەروەك ڕاپۆرتەکەی جەنەراڵ زەرب ئاماژەی بۆ دەکا، نەخشەو پلانەکە چەند حەفتەیەك بوو کاری تێدا کرابوو و هاوکات بوو لەگەڵ خۆئامادەکردندا بۆ ئەنفالی حەوت. زەرب دەنووسێ: "لە برووسکەیەکی نهێنیو شەخسیی ژمارە 941 لە 28 ی تەمووزی 1988دا، کە فەرماندەیی گشتیی هێزە چەکدارەکان بۆی ناردووین, فەرمان دراوە کەوا مامەڵە کردنی تێکدەران لە کەرتی بادیناندا دەبێت زریانێکی تێکشکێن بێت".

---

[23] چاوپێکەوتنی میدڵ ئیست ووچ لە گەڵ ئەو *موستەشارەی* ئەوسادا، سلێمانی، 30حوزێرانی 1992.

جەنەراڵ بەردەوامە لە سەر قسەکانی خۆیو دەڵێ: " لە 7 ی ئابدا لە بارەگای فەیلەقی یەك لە کەرکووك کۆبوونەوەیەك سازکرا بەسەرکردایەتیی هەڤاڵ علی حسن المجید، ئەندامی سەرکردایەتیی هەرێمایەتیو ڕازگری گشتیی مەکتەبی باکوور، هەروەها جێگری سەرۆکی ئەرکان و بەڕێوەبەرانی جموجووڵی سەربازیو هێزی ئاسمانی بەشداریی کۆبوونەوەکەیان کرد". لێرەدا کورتە ئاماژەیەکی تێدایە لە بارەی مەزاجی توندو تووڕەی ئەلمەجیدەوە: "فەرمان دراوە بە کۆتایی پێهێنانی هەموو کارو چالاکیەکی تێکدەران لە ناوچەی باکووردا".

پاش چەند کۆبوونەوەیەکی تر بۆ شیکردنەوەی وردەکاریەکان, بەرپرسیاریو ئەرکی بەشەکانی سوپا دەسنیشان کرا. "بڕیاردرا فەیلەقی یەکی سوپا عەمەلیاتی کەرتی بالیسان - سماقووڵی بگرێتە ئەستۆ، فەیلەقی پێنج هەردوو ناوچەی شێخان و زاخۆ لە بادینان لە ئەستۆ بگرێت، ئەمە بە پێی برووسکەی ئەوپەڕی نهێنیو شەخسیی ژمارە 1076 لە 16 ی ئابی 1988دا بوو، کە لە لایەن سەرۆکی ئەرکانی سوپاوە دەرچووبوو". تەنها ئەوە مابۆوە کە بەروارەکان دابنرێن. بۆ ئەمەش دوان هەبوو, قۆناخی ئامادەکاری یان ڕێ خۆشکردن لە ئەنفالی کۆتاییدا کەوا دانرابوو 25 ی ئاب دەست پێبکات وەك پێش هەر قۆناخێکی ئەنفال, واتە بۆردمانکردنی فڕۆکەو چەکی کیمیایی. لە 28 ی ئابیشدا هێزی زەمینی "لە گەڵ یەکەم گزنگی بەرەبەیاندا" دەستبەکار دەبێت [24].

---

[24] هەموو بڕگەو دەستەواژەکانمان لە ڕاپۆرتە 60 لاپەڕەییەکەی فەرماندەی فەیلەقی پێنجەوە وەرگرتووە کە بۆ سەرۆکایەتی دەستەی ئەرکانی سوپای ناردووە بە ناونیشانی "شیکردنەوەی عەمەلیاتی ئەنفالی کۆتایی، لە ماوەی 28 ی ئاب تا 3 ی ئەیلوولی 1988" لە بەرواری 25 ی کانوونی یەکەمی 1988 و جفرەی ح2422/2 ی بۆ دانراوە.

www.dengekan.com

ئەنفالی چوار-------------------------------------